

ר' מרדכי אהרן גינצבורג

תקנ"ז - תר"ז (1795 - 1846)

ספר

תולדותיו ופרשת עבודתו בשדה ספרות העברית

(עם הטונחו)

מלוקט ונערך ע"י

דוד מגיד.

(הדפסה מיוחדת מספרו של המחבר: "לתולדות משפחות
גינצבורג" היוצא בקרוב מהחתי מכבש הדפוס).

ס"ט פטרבורג

בדפוס בעהרמאן ושותפיו.

שנת תרנ"ז לפ"ק.

B
557.

M. A. GÜNZBURG

1795—1846

und seine literarische Thätigkeit.

Mit einem Portrait.

EINE BIOGRAPHISCHE SKIZZE

von D. MAGGID.

Separatabdruck aus dem Werke desselben Verfassers «Zur
Geschichte und Genealogie der Günzburge»).

St.-Petersburg.

Verlag des Verfassers. Druck v. Berman.

1897.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 557.

ה :

הדפוס

ה יצא לאור

ספר

תולדות משפחות גינצבורג

עם הערות מגדולי חכמי דורנו.

חלק ראשון הוא ספר דברי הימים לכל בני גינצבורג מן הדורות הראשונים (מן שנות המאה ה'ט"ו לס'ה"נ) עד ימי הדור האחרון. בו ובאן בסדר השתלשלת הדורות וברונות מ. כ. מ. ה. מ. א. ו. ת. בני המשפחות ההן הנודעים לשם ע"י ספריהם, מעשיהם הנכבדים ומעלותיהם המצוינות, כיניהם -- רבנים וגאוני עולם, מחברים תורנים ומשכילים, חכמים ומלומדים, פרנסים ומנהיגים, ועוד אנשים מצוינים אשר זכו להוכר לשוב בספרי בני דורם או אשר בא זכרונם בפנקסי קהלותיהם. בהמשך הספר באו באיכות תולדות הקצין ר' שמעון גינצבורג, הנזכר בצמח דוד ובסדר ההובות, תולדות הגאון ר' אריה ליב גינצבורג בעל שאגת אריה, ותולדות הסופר ר' מרדכי אהרן גינצבורג. בסוף הספר נספחו הוספות רבות: העתקות מתעודות שינות ומספרים שונים בנוגע לתולדות משפחות גינצבורג, כמה גופתי מצבות, מגלות יוחסין, והערות והגהות מחכמי הדור.

הוחל הספר ואוזה ראשי פרקים נעשו ממנו ע"י ר' הלל נח שמיינשניידער (מגיד) מווילנא; ואחרי כן מלוקט ונאסף מספרים נדפסים וב"י ומסודר ונערך לדפוס ע"י בני דוד מגיד היושב בס' פטרבורג.

ר' מרדכי אהרן גינצבורג

תקנ"ו - תר"ז (1795 - 1846)

ספור

תולדותיו ופרשת עבודתו בשדה ספרות העברית

(עם תמונתו)

מלוקט ונערך ע"י

דוד מגיד.

(הדפסה מיוחדת מספיו של המחבר: „לתולדות משפחות
גינצבורג" היוצא בקרוב מתחת מכש הדפוס).

ס"ט פטרבורג

בדפוס בעהרמאן ושותפו.

שנת תרנ"ז לפ"ק.

М. А. Гинцбургъ
И ЕГО ЛИТЕРАТУРНАЯ ДѢЯТЕЛЬНОСТЬ
(Съ портретомъ)

Биографическій этюдъ, составленъ

Д. Маггидомъ.

(Отдѣльный оттискъ изъ сочиненія того же автора:
«Къ исторіи и генеалогіи Гинцбурговъ».)

קזכרון

לפני כבוד הרב המכב הגדול

החוקר לכל תכלית בחכמת ישראל וספרותו

כש"ת הר"ר דוד פריש' דל' קויפמאן יבנה

מצחת לבוד ויקר

מאת המחבר

ס' פטרסבורג, אצ"ר, תרצ"ז.

Доволено цензурою, С.-Петербургъ. 17 Марта 1897 года.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Типографія Бермана и К^о. Почтамтская, ул., 13.

1897.

מ. א. גינצבורג

נולד כ"א כסלו הקנ"ו, נפטר ט"ז חשוון תר"ו.

M. A. GÜNZBURG

Geb. 3 Dec. 1795. Gestorb. 4 Nov. 1846.

בשנה העברה חלפו מאה שנים למיום הולדת הסופר הגדול רמ"א
גינצבורג, ובשנה הזאת מלאו חמשים שנה למותו, ועד היום הזה עוד
לא זכינו לראות לא את ספור תולדותיו בפרמט ולא קבוצת ספריו
בהוצאה אחת נקיה ומשובחה, כאשר הסכנו לראות בספרים אחרים
(גם מן הבינונים) מכני גויי הארצות. זאת העירתני הפעם בסדרי ספר
תולדות משפחות גינצבורג בכלל לערוך את תולדות הסופר המצויין
הזה באריכות ולתת להן מקום נכבד בספרי ההוא, ועתה — במחברת
מיוחדת לפני הקוראים. לא אתהלל בשוא לאמר, כי הנני נותן פה את
תולדות רמא"ג בשלמות: — כי חסרו לי כמה פרטים מקורות חייו אשר
קצרה ידי להשלימם, גם לא יכלתי לראות את כל כתביו המונחים עוד
תחת יד יורשיו ולא ראו עוד אור הדפוס, ואת מכתביו הרבים הנפוצים
על פני הארץ וגנוזים עוד בידי בני אוהביו וירידי, אבל את כל אשר
השיגה ידי להוציא מן החומר הנמצא בספריו הנדפסים ובספרי בני דורו,
כל אלה אספתי וחברתי לאגודה אחת, ואשתדל להקים מהם את קמנת
רמא"ג בתור סופר ואדם. אם הצליח חפצי בידי אם אין — זאת ישפמו
הקוראים, ואני כיום הזה די לי כי העליתי מתהום הנשיה את זכרון
רמא"ג, אשר, כפי העדות הנאמנה של אחד מבני דורו, היה הראשון
אשר סלל הדרך לפני ב"י אל המליצה הפשוטה הפרוית, והרחיב גבוליה
וגלה תעלומות עצמה ועווה, ומשך בכחו רבים מבחורי ישראל ומנבוניםהם

לשקוד על טהרת הלשון ולנסות כחם בספרות העברית". ומי יודע לולא
רמא"ג, אם לעת כזאת הגיעה השבלת עמנו וספרותנו אל ערכן הנעלה.
את ציור המונת פני רמא"ג הנני נותן פה על פי ציור איקונין
הממושש מרוב ימים, וע"כ נסיתי להשביחו מעט כפי רוח מבינתי, ורק
השתדלתי כי לא האבד ממנו עי"ז הכרת פניו.

המחבר.

ס' פטרבורג. כחדש שבט, תרנ"ז.

עיר מולדתו של מרדכי אהרן. — ראשית תוכנו. — השנתת אביו. —
 חנוכי בגפ"ת. — למוד המקרא והדקדוק. — ספרי מקרא שלו
 הראשונים. — מכתביו לבית חותנו. — נסיונות עטו הראשונים. —
 השגעת ספרי הכמת הטבע והאתגר. — רוח סופרים תפעס במידתו
 אהרן. — „פרחי“ מליצה פשוטה. — שקירתו של מ"א בשפת
 אשכנז. — דעותיו באמונה ודת. — השקפתו על המצות המעשיות. —
 הכלית הפילוסופיא האמתית. — תורת הקבלה. — האמונה בכשפים. —
 כח האמונה הצרופה. — למודי הדת. — תעודת היכנים. — דרך
 הפלפול. — תורת היכנים. — הרבנים האשכנזים. — התפלספות הררשנית.

בשנת הקנ"ו כ"א כסלו (3 דעצעמבר 1795) ילד בסאלאנא ילד
 להר"ר יהודה אשר גינצבורג¹, ויקרא שמו מרדכי אהרן, הוא
 אשר היה אחרי כן לסופר ומליץ בשפת עבר, אשר ככבב דרך על שמי
 השכלת ישראל בארצנו בדור העבר, וימים רבים האיר נתיב למשבילי בני
 ישראל וסופריהם, את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון.

מפי הר' מרדכי אהרן בספרו „אביעזר“ אשר כתב כבואו בשנים ונדפס
 אחרי מותו², שומעים אנחנו את פרטי תולדותיו וקורותיו משנת הארבע
 ועד השש עשרה לימי חייו, ורואים כי בדרך שהתחנכו רוב ילדי ישראל
 בפולין וליטא בימים ההם ומקצתם גם בימינו, כן התחנך גם הסופר
 המצויין הזה. בן ארבע נבנם אל „החדר“ ועד שש עשרה שנה לא ידע
 הנער בית ספר זולתו, ויהי שם למודו כל היום רק מקרא וש"ס ופוסקים.
 המלמדים אצלו מרוחם כל אחד לפי תכונתו על הנער וחותר חנוכו של
 כל אחד מהם נשאר קים בנפש הנער המתפעלת, אך ביותר פעלה עליו

¹ הר"ר יהודה אשר גינצבורג חיה טן המשכילים המצוינים כדורו אשר היה
 גם הוא סופר מהיר בלה"ק. קצור תולדותיו בא בספרנו, לחולדות משפחות גינצבורג
 ח"א צד 75—78 (נמצא עוד תחת מכש הדפוס).
² ווילנא תרכ"ד (1863).

לטובה השגחת אביו, כי חכמתו עמדה לו לשנן שכל הנער בשאלות וחידות, למען ידע להבריל בכח עצמו בין אמת מוחלטה ובין אמה מדומה ולבלתי קבל מפי השמועה דברים בלתי אם ישקול אותם בפלס שכלו; וכאשר ראה, כי בחדר המלמד הראשון הובאו בלב הילד הרך אמונות אשר באגדה יסודן, צרפן בכור בחינתו ויבאר לו איזה לרחק ואיזה לקרב. כן שבע החל מ"א ללמוד את הגמרא, ולא ארכו הימים וימלאו כרסו גם בתוספות ומהרש"א וכח הבנתו המהירה הועיל לו לעשות חיל בלמודו, אולם רק בחדר הר"ר מאיר סג"ל (מלמדו החמישי) הנוכח לטובה כס' הג"ל, עלתה לו להתיצב על דרך ישר בתלמודו. רבו זה «פתח לו את שערי התלמוד לצעוד בדרכי הגמרא בצערי און ולבל יכשל בהליכתו, וגם על זמקרא פקה עין», ובמשך שנות לימודו (משנת הקס"ד לערך עד ראשית שנת הקס"ט) עלתה בידו לקנות את לבו, כי הקשר נפשו בו לאהבה אותו ולדבקה בתורתו, ומידו קנה מ"א את ראשית ידיעותיו בספרות התלמודית. עוד בעיר מולדתו סאלאנט בהיותו בן שלש עשרה שנים החל מ"א ללמוד גם את הפוסקים מפי הר"ר חיים שור (רבו הששי) אשר למדהו אז גם לדרוש דרשת בר מצוה בביהכ"נ, אך לא ארכו ימי שבתו בחדר מלמדו זה, כי באמצע שנת הק"ע (ה' אדר א') הכניסוהו לחפה, ומאז היה סמוך על שלחן חותנו בשאוועל, ויהי נתון בעיר ההיא בידי רב אחר הוא ש"ב מקרובי אמו המופלג ר' דוב לוי, אשר בהמשך הימים השפיע עליו יותר מכלם. הוא הנחהו תמיד בעצתו הישרה, וכביתו היה מ"א המיד כמסבת לומדים מופלגים, כי שבעה אחים היו שם לרבו, שהיו כלם בעלי תורה ונם בעל אחותו וחתנו של האחרון שישב אז על כסא הוראה בשאוועל היו ג"כ מופלגים בתורה, וע"כ מצא בחברת היקרים ההם את אשר בקשה אז נפשו, שם נודעה לו תורת הקבלה והנסתרות, כי היו באוצר ספרי הג"ל ספרי קבלה הרבה ותחשק בהם נפשו ויהגה בהם בלילות כי הימים היו לו ללמוד הש"ס והפוסקים. כשנתים ימים למד מ"א תורה מפי מורו זה, ולא ידע רגו, עד אשר התערבו זרים בינו ובין רבו וירחיבו כיניהם פרץ גדול, עד כי עזבו הנער (תקע"ב) וילך לו אל חדר מורה אחר מן הלומדים החריפים, אשר אהב מאד את הפלפול, ושם התקררה דעתו של מ"א מן התלמוד, כי «לא היה מוכשר מטבעו לעקם את הדרך אל מקום ההלכה בעוד אשר ההגיון הישר מביאו אליה בדרך קצרה». מני אז והלאה יצא מרשות המלמדים ויהי חפשי לנפשו ללמוד מה שלבו חפץ, אמנם כנראה לא השליך בכל זאת את תורת רבותיו אחרי גוו ויעסוק בפעם בפעם בש"ס ופוסקים.

בשעה אחת עם תורת הרבנים למד מ"א גם את המקרא ואת הדקדוק. עוד המלמד הראשון למדהו קריאה תמה „בהברה ימין ושמאל“ אשר מרבית בני עירו לא היו נוהרים בזה, ומפי מלמדו השני למד תורה ותרגומה, נביאים ראשונים עד להרצות בעל פה וראשית כללי הדקדוק (תקס"ב), כי ידיעתו של המלמד הוא בתנ"ך היתה רבה, „לקחו צדוף בעליל הדקדוק ההגיון ושמוש הלשון, ויבחר ללכת בדרך הפשט מהחזיק במספחות הדרושים“, ומתורת מלמדו זה קנה ראשית ידיעותיו בשפת עבר, אפס מעשה הכתב אשר למדהו המלמד לא הצליח בידו. אביו אשר הרחיק או נדוד לרגלי פרנסתו היה לו לעזר מעט „כמכתביו המפיקים עצה ותושיה“, אך ביותר פקח אביו עין עליו בשנת תקס"ד, בשבת מ"א בחדר רבו ר' מאיר סגל, כי אע"פ שקבע האחרון עתים גם ללמד את הנער מקרא, בכ"ז נתן היתרון ללמוד הש"ס, וע"כ לקח לו אביו טועד ללמדו גם הוא דקדוק והגיון „מאשר אסף מספרים שונים ויסדר על ספר בלשון למודים קצרה ונמרצה עד להפליא“. בשנת תקס"ו (בהיות מרדכי אהרן בן י"א שנים) נפלו לידו ראשונה איזה ספרי עבר למקרא, הלא הם ס' יוסיפון, צמח דוד, שארית ישראל, וכדומה, ויקרא במ. הנער בשום לב, ומני אז אהב את דברי הימים, ואפשר כי הספרים האלה ירו אבן פנה בלבו לקשור נפשו בדה"י לאהבה אותם, לעבדם ולשמרם אח"כ בעט סופרים המצוין אשר חונן בו. נסיונותיו הראשונים למשוך בעט סופרים היו בשנת תקס"ח, בעלות עליו רוח חפץ לכתוב מכתבים ביצת עבר אל משפחת מחותנו, וכאשר יעיד עליהם בעצמו לא עלו לו ליפה, אחרי כי החזיק במנהגי נלעגי לשון להרכיב פסוקי מקרא וחרווי פיוטים עד אשר יצאה „אספת רעיונות מקוצצים ופסוקים מרוצצים אשר אין מהום בהם“, ולמרות ההתלות אשר פורו לו במלא חפנים כמה מהמון העם שראו את מכתביו ההם, נתן בהם אביו המכין האמתי תהלה, וילמדהו לתת להרעיון העז והממשלה על הלשון והמליצה. דברי אביו החכם הנאמרים תמיד בנחת עשו רושם גדול בלב הנער מ"א, ויפלו לו נתיב ישר לנצח בדרך הסופרים אשר בחר ללכת בה בכל ימי חייו.

לא רבים הם הספרים העברים חוץ מספרות הרבנית, אשר קרא בהם מ"א בנעוריו. מלבד ספרי דה"י הנקובים למעלה הוא מזכיר בספר אביעזר הנ"ל עוד שני ספרים אשר נקרו לידו בשנת תקע"ב, הלא הם „ספר הברית“ וס' „השארית הנפש“ הוא העתקת ס' הפהדאן של בן מנחם. הספרים האלה עוררו בקרבו את התשוקה למחקר ולחכמה הטבע ובאותה שעה גם למשוך בשבט סופרים.

רוח הסופרים החלה לפעם במרדכי אהרן בשבתו עוד בבית חותנו, והוא או בן שש עשרה שנה (תקע"ב). לעתים רחוקות אהב להתבודד בחדרו ולסגור הדלת אחריו ולחשב שם לסדר דברים על מהרת לשון הקדש שהיתה חביבה לו, ואביו גם הוא במכתביו אשר הריץ אליו סמכהו לרדוף אחרי שלמות הלשון ההיא. הדברים אשר פלמ עמ מ"א בימים ההם היו, לפי עדותו שהעיר בעצמו, פרחים יפים למראה עינים; אנשים הבקיאים כמיכם של פרחים נבאו לו או מראש, כי בעקב הפרחים יבא פרי חמד אשר גם הנפש תמלא מהם.

מספריו אשר כתב מ"א נראה כי היתה לו ידיעה הגונה בשפת אשכנז ונגלו לו גם ראשי פרקים מן החכמות הלמודיות. אחרי שיחות הרופא הוקן והחכם, אשר מ"א שקד על דלתו ביהו בשנת תקע"ב, ואשר דבריו נפלו עמוק עמוק בלב הנער שהיה נוח מאד להתפעל, נצת בו זיק החמדה ללמוד את ספרות השפות החיות ולמעום מעם החכמות החיצוניות, אשר הרבה הוקן החכם ההוא לדבר בשמן באזני מ"א, אך כנראה לא על נקלה יכל להוציא זממו. רק בשונו לבית אביו בהיותו בחור כבן עשרים שנה (תקע"ו) „ממולא במקרא ומשנה, וגם בתלמוד ובפוסקים הטביעו אדניו על יסוד נאמן" רק אז החל „ללמוד שפת אשכנז כפי מלמדים אשר באמת לא היו ראויים להחשב גם בין התלמידים, אמנם שקידהו לבריה עמדה לו במרוצת הימים להשכיל בשפה ההיא מכל מלמדיו"¹. משם הספר האשכנזי (תולדות הטבע להסופר ראף), אשר קרא בו בראשית עסקו בשפת אשכנז, נראה כי הבין לשים לב לספרים מועילים לבלתי השחית זמנו בספרים קלי ערך, ובינתו זאת עמדה לו לראות ברכה בעמלו.

בהיותו „בעל הרהורים מילדותו, ונוטה מטבעו להסהפק בכל דבר ולפסוח על שהי השעפים"² נאלץ היה לחקור ולדרוש פתרונים לשאלות הרבה אשר נולדו בקרבו בעניני אמונה ודה. שיחות אביו ורבותיו בענינים ההם, ספרי הקבלה והמוסר אשר נקרו לידו בנעוריו, ספר פהעדאן וכאור בן מנחם לקהלת אשר הגה כם בשום לב בימי עלומיו, ושיחות הרופא הוקן ומנהגי המון בית ישראל בימים ההם, כל אלה הביאו בלב מ"א חומר רב

¹ מבחרת „המוריה" בקונטרס קיקיון דיונה הוצאת ווארשא תרל"ח.

צד 44—45.

² אבי עזר 117.

לבנות ממנו דעות קיימות באמונה ודת, אשר כנראה לא זוהו רוחו מהן עד יומו האחרון.

על המצות המעשיות הביט מ"א כעל תקנות של איזה חברה, אשר כל חבריה העומרים בכריחה מחויבים לקיימן, כל זמן שהם חפצים ליהנות מן הטוב אשר תתן החברה לכל בני בריתה⁽¹⁾, והשקפתו זאת הועילה לו כי יאחו מעשי אבותיו בידיו ולא ימוש מהם כל ימי חייו⁽²⁾. דעותיו באמונה הן הדעות המקובלות בענין זה בישראל, אפס כי לקח לו רשות לחקור בחכמה ולהשתדל לעשות בשכלו חיוזק לאמונה, — והו הפתח אשר פתח לו; אמנם במקום הפתח שם נָדַר נָדַר בעדו לאמר: „אל יבטח האיש בשכלו להורות הלכה למעשה ע"פ דעתו חלילה, באמונה יחזיק ולא ירפנה, על פיה יהיה ועל פיה ירים את ידיו ואת רגליו, והמחקר יהיה רק כלי שעשועיו לחדד את שכלו ולחזק הרגשותיו; המחשבה חפשית כפרא למוד מדבר, והמעשה אסור בעבותות עד קרנות התורה"⁽³⁾. אולם גם על ההגיון והמחקר הביט בעין אמת ואמונה ויהי בטוח כי תכלית הפילוסופיא האמתית היא ג"כ להטות את הלב אחרי הראש ולשעבד את רוח החמדה החת יד השכל הישר, וע"כ לא מוכו בעינו מעשי החפשים בעמו שמחפשים למו היחר בעורת הפילוסופיא ומקילים בקיום המצות, כי פילוסופיא כזאת לדעתו מעוקשה היא⁽⁴⁾. ככה בחלה נפשו גם בתורת הקבלה אשר דבק בה בתחלה, כי ראה שנקל לבעלי החמדה להשתמש בה במקום הפילוסופיא המעוקשה שלהם: גם היא פותחת פתח לזלול בקיום המצות אחרי כי התן היכלת לבנות עולמים אחרים במקום הנחרבים ע"י העברה⁽⁵⁾. הפילוסופיא צריכה להיות שפחה לאמונת הרוח וחלילה לה לחגור חרב על ירך ולהלחם עם הדת המקובלה בעם, אך מחוץ לגבול האמונה, בשרה ההבלים אשר התמון נוטה אחריהם, שם יש לה הרשות להשמיד להרוג ולאבד את כל המתנגד אליה⁽⁶⁾. את כל חמתו שופך מ"א על הכלי הנחוש האמונה באותות

(1) אבי עזר 47.

(2) אד"ם הכהן בהספרו עליו (קינת סופרים, צד 39) מעיר עליו, כי כעודו לא בטל אף תפלה אחת ערב ובקר וצהרים, ולא אף מנהג אחד אחוז בחכלי הדת, ולא שח אפילו שיחה קלה בשעת התפלה בצבור, וכי כתיבתו אשר שמר בה בחייו את כתביו מצאו אחרי מותו כמה פסות של נפת כרוכות בנייר, ושל פסח" כתוב עליו.

(3) אבי עזר 117.

(4) שם 79—82.

(5) אבי עזר 88—89.

(6) שם, 15.

והקסמים אשר בודי הנשים וההמון⁽¹⁾, אך בהיותו „איש מנוחה ואוהב שלום מטבעו“, „רך כקנה ונוח לרצות“ ורפה לבב⁽²⁾, נקל היה לו בכל זאת לסור למשמעת המהבילים ולמכול גם רגלו בבויץ ההבלים וההזיות, ומקרים אחדים מקורות חייו אשר יספר בעצמו כי נטפל להבלים יעידו על זה עדות נאמנה⁽³⁾. יש ביד האמונה הצרופה די כח ועצמה לצאת המערכה נגד כל צבא הספקות והכפירות העולות על לב האדם, אך לוא צריך האדם ללמוד את עיקרי אמונתו, צריך הוא מקודם לבצר את היסודות, ואחרי כן הוא יכול לבנות מגדלים מפלפולים ודינים חדשים⁽⁴⁾. על המורים, הם הרבנים, לדאוג בתחלה לשלום רוח עמם ואח"כ להתפלפל בדיני טרפות; עליהם להפיץ מקודם אמונה צרופה בעם, ואח"כ להתעסק בעסקי מבחים ורקחות, כי לולא זאת הדבר דומה „כאלו ח"ו כל קהל ישראל זוללים, אשר אין להם כל חפץ וכל מחסור אחר בלתי אם למלא בטנם במאכלות אסורות וזה כל האדם“⁽⁵⁾. תחת לתלות הררים בשערה „להציף אבנים במים בכח החריפות והפלפול העושה פלאים, תחת לפלפל במוקצה ולקצות בפסולי המוקדשין ולהוכיח משני אלה כי יש בגידין בנותן טעם“ וכדומה, טוב כי ישימו לב לשמוע בקול השכל הישר, כי סוף סוף הפלפול הוא „אומנות שאין בה תועלת, ואחיות עינים“, „ואנשים אשר האמת להם לקו וההגיון למשקלת ירגישו חכוך בגרונם בקראם או בשמעם דברים כאלה אשר אין להם שחר“. שם רב בישראל — שם גדול הוא ונכבד עד למאד, וע"כ תורת הרבנים צריכה להיות „תורת אמת, — חכמה ולא ערמה, בקיאות בתלמוד ופוסקים, בינת אדם ישרה לדמות דין אל דבר ומעשה אל הלכה, ורעה שלמה להשיב את סעיפי „השלחן הערוך“ אל שרשם ואל עיקרם בתלמוד, למען הבין טעם הדין ומקורו“. וע"כ רבני ישראל מכמה קהלות אישכנו ע"פ רוב „מן הדוקטורים לתורת הפילוסופיא“ שמימות הד"ר ליליענזהאל החלו לשים פניהם גם לרוסיא, אשר רבה ידיעתם בחכמות החיצוניות מבתורה, יכוננו לפי דעתו של רמ"א, רק להיות מטיפים או מנהלי בתי ספר, אבל לא רבנים, כי בנוגע במעלת הרבנות התיחסנה החכמות החיצוניות אל ההורה ביחס „הנולין“ אל המספר שלפניהם: כרבות החכמות בלב הרב כן ירבה כבוד

(1) שם, 73 ו'ס תקון לבן הארמי.

(2) אביעזר 104, 108, 113.

(3) שם, 12, 95 יעוד.

(4) שם, 118—119.

(5) קינשרס קיוון דיונה.

תורתו בגללן, אולם אם אין בו תורה או יחסר לו המספר, אשר בלעדיו לא נחשבו כל „הנולין“ לכולם, כי לו גם יקום אריסמו מקברו לא יזכה לפסוע על ראשי עם קדש ברבנות, בקהל חכמי ישראל לא יחד כבודו, חכם יקרא, אבל רבי לא יקרא. אמנם אם מובות הן התורה העתיקה והחכמה החדשה גם בהתלכדן באיש אחד, הנה לא טוב הדבר בעיניו אם יחברו דברי אנדה קדמוניה בדברי חכמת תמול להיות לאחדים, ולא ישרו בעיניו מעשי איזה ממשכילי ישראל לתת את כבוד החכמים האחרונים לחכמינו הקדמונים ולבאר אנדות ישנות בפילוסופיא חדשה, בעיונים ומחשבות של חכמי הדורות האחרונים, אחרי כי אין אנדות ישנות מבוארות אלא ע"פ ארחות החכמה בשנים קדמוניות¹.

אלה הן קצות דעותיו של רמ"א על אמונת אבותיו ועל המכתנים במקדשה. במעלותיהם התגאה מאד ועל מגרעותיהם דאב לבו ובכל נפשו אה לראות כהקנים, אפס לא זאת היתה מטרתו הראשית. כל ישעו וכל חפצו היה, כאשר פיו יעיד בו „להחיות את לשוננו הקרושה ולהקימה מערמות העפר אשר נטבעה בהן בארצנו“², וע"כ הבה נחקור נא לדעת, במה ראה ירירת לה"ק ואיך אמר להחיותה.

ב.

- פשטות הלשון. — סגנון גרמני בדבור העברי. — עט נקי וטהור.
 - חטאות עטו של מ"א בנעוריו. — מטרת הסיפר העברי בימיו.
 - המגרעות שבספריו. — המעלות שבהם. — הפרוץ והשירה.
 - תקן לבן הארמי. — רוח הסיפרים. — דרכי עבודתו של מ"א.
 - סגנון משובח ומזוקק. — אהבתו של מ"א לשפת עבר. — „כחכות“.
- גאות סופרים.

עוד בימי נעוריו ראה, כי חבריו מעקשים את שפת אבותיהם, ואינם חוששים, לנקות את הלשון היפה אשר אתם, ותהי עצתו כי ילמדו את הבנים מקרא על פי פשוטו ומעט דקרוק והגיון, למען יהיו כלם בעלי לשון נקיה וצחה. שומרי חומת ציון, אשר ריב עולם להם עם הספרים הערוכים על מהרת הקדש, היו בעיניו כדור תהפוכות: „האיש

¹ אביעזר 112—113. קונטרס קיון דיונה במחברת „המזורה“ הוצאת

ווארשא תרל"ה, צד 41—44, וקרית ספר מכתב ק"ד.

² קרית ספר שם.

אשר לא יבין לשון הקדש, ורק שפת ארם מבלבלה ונלעגה בפיו קדוש
 יאמר לו, ואשר שפת אלהים קדושים אתו סור ממא יקראו לו" ¹, וע"כ
 לא שם לבו אליהם. אמת הדבר, לא כל עם ה' יכולים להיות סופרים
 ומליצים בלשון יקרה, אחרי כי הלשון היא כלי תשמיש הרוח, ואיננה
 נהפכה לכלי זהב אלא לעשירי בדיעות ובחכמה, אבל "מה זה יבצר מאת
 העניים לנקות את כלי העץ אשר בביתם ככלי הזהב אשר בחיכל
 העשירים?" ² הלא "רק הפשוט, אשר יפיו נקנה לו מאת הטבע בלי
 יגיע כח, הוא ימשוך את העין על נפשו לראוה כו, ולא המליצה העמלה,
 אשר יראה בה הקורא את העמל אשר עמל הכותב לאסוף רעיונות משמים
 ומארץ מתהום ומשאול ליגע בהם. נפש הקורא תחת להרגיעה, הקיצור
 הוא היתר הנאמנה אשר כל שלטי הספרות תלוים בה" ³, ויד כל איש
 הלא תשיג להגיע אל היתר ההיא אם רק ישתדל לדבר דברים פשוטים
 כאשר הם נובעים מחדרי לבנו ולבלתי יפותו בפטורי יצוי המליצה" ⁴.
 אין דבר, כי עי"ז יצא לפעמים הדבור העברי בסגנון האשכנזי, אחרי כי
 טוב "ללעז לועזים" על מהרת לה"ק ולשים לב לענין הכתוב, מאשר
 להרכיב חרוזים שלמים ומקוטעים מספרי התנ"ך ולהקריב את התוך על
 מזבח הקלפה. ומי הוא הסופר העברי השלם בארץ וימלט מחמאת הגרם-
 נוסמים אם רק לא ילך בדרך החרוזים פסוקי התנ"ך המדברים גבוהה גבוהה
 במקום אשר הענין דורש מהם לדבר בלשון קצרה ופשוטה? הלא גם על
 רמ"א עברה הכוס ההיא, וגם אחריו קראו מלא לאמר גרמניסט הוא, ובכל
 זאת לא חת מזה ויכר את ערכו בספרות ישראל החדשה ⁵: אמנם אם
 חונן איש בעט סופרים ולשונו ממהרת לדבר צחות, או עליו לשמור לשונו
 ועמו מכל משמר לבל ישתמש בהם שלא כמוערם ובמקומם. עם סופרים
 צריך להיות נקי מכל חלאה וזוהמא לבלתי ההגאל בליצנות ודברי נבלה,
 כי חרב מרוטה ביד הגבור עם סופר ביד המליץ, ונקל מאד להרבות
 חללי לשון מחללי חרב ⁶.

כל הדעות האלה באו ללב רמ"א לא ע"פ העיון בלבד, כי אם

¹ שם, ק"א.

² אבי עזר 132.

³ קרית ספר בהקדמה, שניה פה בעט לשון הכחבד, אבל לפ"ד לא

קלקלתי את כונתו.

⁴ שם, צ"ב.

⁵ שם, ק"ה.

⁶ אבי עזר 59—61.

בדרך המעשה והפועל, ועד אשר הגיע אליהן נכשל כעמו פעמים רבות. כאשר ספרנו לעיל עוד בנעוריו החלה רוח הסופרים לפעמו, ויבחר אז גם הוא ללכת בנתיב חורזי הפסוקים והמפילים לשון על לשון, גם חצים שנונים פלש עמו בראשיתו, אשר אמנם הגיעו אל מרכז מטרמם וישחיתו בה, אך עד מהרה נוכח מהורה אביו לדעת כי לא זו היא הדרך הישרה אשר הסופרים ילכו בה, וכי יש ממרה נכבדה ביותר אשר על סופרי ישראל לשוות לפניהם. בני עמו הרגישו מחסור גדול מצד האחד בספרים מועילים, המספרים מקרי התבל ותולדות הבריאה וכדומה, ומעבר מזה נתקלקל מעם הסופרים שהיו לפניו, גם הלשון בעצמה נשחתה עד מאד כפי מורי ישראל, גם מהלך הגיון במעשי סופרי ישראל נטה מדרך השכל הישר, ויבחר לו ארחות עקלקלות, כי חזו להם הסופרים חזיונות אנשים שלא מן הישוב, וירא רמ"א כי אין טוב לישראל בלתי אם להשביח את מעם מכתב העברי וסגנונו, ואין לו דרך אחרת לתקן את השפה שנשחתה באשמת סופריה, ולהשיב את הגיונו לב בני עמו אל המסלה הישרה בלתי אם ע"י ספרים מועילים כתובים על מהרה לה"ק וערוכים בסגנון אירופי, ועדים דם ספריו אשר חבר. אמת הדבר, כי גם הוא לא נקה כלו מן המגרעות אשר מצא בספרות ישראל שבזמנו: גם בספריו נמצא כמה שגיאות שפלש עמו נגד חקי הדקדוק ורוח שפת עבר⁽¹⁾, ויש אשר חמא גם נגד מעם סופרים, ולמרות דבריו, אשר דבר לאמר: „לא כל הנאה בדבר שפתים נתן לבא בכתב, ולא כל הנאה במכתב נכון לבא על הספר“⁽²⁾, כתב בספרו „אביעזר“ כמה עמודים, אשר לא בס' תולדות סופר מקומם או לא זה הסגנון הראוי לענין הכתב בס'⁽³⁾. גם זאת אמת, כי לסגנונו חסר החופש אשר הסכנו לראות במעשי הסופרים הגדולים הבוראים בעצמם ניב שפתים חדש בספרות עמם, כי יש אשר כאלו נמשך אחרי סגנון סופרי אשכנז מסוף שנות המאה הי"ח וראשית הי"ט וכאלו מחקה מעשיהם, ולאות נביא את מנהגו להתחיל כמעט את כל כתביו במשלי חיות ועופות, אשר כמו זר נחשב עתה לנו, וכדומה, אבל בכל אלה אם נעמידהו עם כל מגרעותיו בשורה אחת עם נושאי רגל הספרות העבריה שבימיו, אז נראה, כי גבוה

⁽¹⁾ ביחוד נרגשו שגיאותיו בשמות העצמיים, שמוכר את הנקבות ומגב את הזכרים, ובכניני הפעלים שמערכבם זה בזה, ויש אשר ושתמש גם במאמרי תנ"ך שלא בהוראתם הנכונה.

⁽²⁾ קרית ספר, ק"ב.

⁽³⁾ כמו הפרק הא', המ"ג, ועוד.

הוא מהם משכמו ומעלה, וכי כמעט לכלם חסרו המעלות היקרות אשר הצמיין בהן כסופר עברי. אך מעטים מהם הבינו, כי לא טוב להמית את הרעיון בעד הלשון, ואדרבא יש אשר הקריבו את כל אשר להם ואשר גם לא להם בעד איזה מלה יפה וצלצול מליצה⁽¹⁾, ואלה, אשר ידעו להקיר את נשמת הכתוב על גופו, היתה ידם קצרה להשתמש בסגנון קל ונמרץ כמוהו, ויחסר להם המעם הפיוטי להוסיף לוית חן על פלמט עטם, ולשים בפי הקוראים את כל דבריהם לבלתי תת להם דברים שאינם מובנים כל צרכם או שמוכנים בשני פנים. שפת רמ"א היא המיד שפה פרוזית, פשוטה וברורה, ואך מעט מזער בלולה בשמן הפיוטי למען אשר תנעם לאזן שומעיה. בימי חרפו אמנם נסה לצאת גם בדרך המשוררים ולהלביש את רעיונותיו מהלצות החרוזים, אך כאשר לא מצא בזה נחת, אחרי כי "נחלי עשתונותיו פרצו ויעברו חוק החרוז ולא הצטמצמו במצר המשקל"⁽²⁾, "עזב את גן הפרחים הזה ויבחר תחתיו את שדה הפרוון לעבודתו"⁽³⁾. ובשרה הוזה הרבה רמ"א באמת לעבד, עד אשר במרוצת הימים החל להאמין כי "לא רוח משוררים תפעם בו לבחון בין טוב למוטב, כי אם רק מלא כף בינה נתן לו הזמן להבדיל בין טוב לרע"⁽⁴⁾.

אכן המיב רמ"א להבין את דרכי השירה האמתית. שירו שיללעך וגאטתה למרותו לדעת כי לא שיווי החרוז בלבד הוא היתד אשר כל סגולת השיר והמליצה תולה בה, כי אם יש דבר אחד נכבד ביותר, ובה שירה יקראו לו, ובאמת הוא יד ה' או רוח אלהים, ולא כל אדם זוכה ליהנות ממנו, בלתי אם המשוררים הגדולים אשר ה' קורא להם, ועל כן אין פלא כי שחק רמ"א וילעג למשוררי זמנו, ולבו עליו דיו גם על הקוראים, כי "התקלקל מעם האנשים בכל דבר כקמן כגדול, כי ירגישו מעם מעדנים בריר חלמות ויתפעלו מדברים חסרי רעיון", ובלבד שיקבילו החרוזים זה לזה. מוכן הדבר, כי על מחברתו תקין לבן הארמי" לא הכיט כמו על

1) המספר המצויין בשפת רוסיא לעוואנרא באחד מספריו הגדפס כסדומה לי בספר העתי Евр. Обзорѣніе נותן ציור נאמן מאבירי ספרות ישראל כדור העבר. המספר הביא כנעוריו איזה מכתבי מליצה בעדו אל אחד מגאוני הספרות שבויולנא שהיה אז מורה בכימר הרבנים, כי יעזור לו להכנס אל ביהמ"ד ההוא, אך תחת הושיט יד עזרה לחמוכ"ו, גער בו המלוץ ההוא לאמר, כי המבקשים בעדו כורים יעמי הארץ, אשר לא יבינו כתוב מליצה עברית ע"פ כל חוקי הדקדוק, ואל חוכן המכתבים ולבקשת כותביהם לא שם לבו כלל.

2) ד ב י ר ח"ב, ט"ז.

3) ק ר י ת ס פ ר, ק"ב.

דבר יריר, כי אם היתה בעיניו כענין של סאטירא כחץ שנון אשר ירה אל מטרה ידועה, וגם אפשר שלא עלה על לבו מעולם להוציאה לאור, אבל במה שנוגע לסגולות השיר והמליצה שבה, הלא כבר הוציא בעצמו משפטו עליה לאמר: „קרבנו איפא הנה, אל תרחקו: אני אשורר ואתם המו אוזנים; ואם תשמעו ולא תשחקו, כי עתה אין בפיכם שנים“⁽¹⁾.

אמנם אם כרוך הדבר, כי לא כתב רמ"א כי אם את אשר הורחו שכלו, הנה כנראה לא החזיק בעט, בלתי אם בשעה שפעמהו רוח הסופרים, ואז כתב הרבה למאד ולפעמים בלי חשך כמה ימים רצופים עד אשר גברה עליו חולשתו והשם קץ לעבודתו. הנה כה דבריו במכתבו לאחד מיודיו (כנראה הר"ר יעקב ק"ס) בחשון תר"ה: „לפני הבקר הרגשתי בהררי לבבי את הפעולה הנפלאה אשר מדרכי להרגיש בעת אשר יפעמני רוח הסופרים, — חשתי ואקח עט וניר, ואת רוחי החימותי בקאפע אשר היה לראשונה שמו בפי מי סופרים, ואוציא את קונטרסי „אביעזר“ ואקרא בס עד נכון היום, ואחר קניתי ממבחר הרגום וצוקר לעשות תיקונים לרוחי הנכאה כפי אשר העת הזאת שואלת ממני, — סוף דבר ארבעה ימים רצופים יום ויום וחצי לילו אתו החזיק רוחי בי ולא הרפני וכו', אולם כשבת העבר החיליתי להקיא דם מגרוני, ויבא גם הקץ לעבודתי“⁽²⁾, בדבריו אלה הננו רואים ציור שלם מדרכי עבודתו אשר יש בה הרבה ממסירת נפש, ואם נשים לב גם לזה כי במשך ארבעת הימים מלא לפי דבריו קרוב לשלשה גליונות באהיות קמנות „כורע שמשמין“, אשר הם כששים וארבעה עמודים נדפסים⁽³⁾, אז נבין מה גברה אז בו רוח הסופרים.

רמ"א היה מן הסופרים אשר נזררו למאד בילדי רוחם לבל יצאו בעלי מומים, ועל כן היה מדרקק עמם כחוט השערה ויטפחם וירכם ויבררם וילכנם, ומדי קרא בס עשה בהם שינוים הרבה ותקונים לטובה⁽⁴⁾, כאיש הולך נכוחה לא בוש מהודות קבל עם, כי „ככל אשר יוסיף לקרוא

(1) תקון לבן הארמ"י, חרוז י"ג.

(2) דביר ח"ב, מ"א.

(3) כטובת ממכתבו ממיטתו י' אב תקפ"ח להר"ב נאמאנזאחן (דביר ח"ב ל"ג) נכתב מספרו „אביעזר“ עד העת ההוא רק המשה בויגין, וקרוב לשלשה בויגין כתב בשנת תר"ה (שם, מ"א), בס"ה שמונה בויגין נכתבים באותיות „כורע שמשמין“ שהם 170 עמודים נדפסים, ואם נחשוב כי מכל בויגין נכתב יצאו אח"כ 21 והצי עמודים נדפסים, אז יצא לנו המספר הזה.

(4) דביר ח"ב, ס"ג.

בספרי העמים כן יוסף לגלות מומים במעשי ידיו, וכי „כל ידיעתנו היא הדעת כי אין אנו יודעים מאומה“⁽¹⁾, ועל כן לא יפלא בעינינו אם הגיד ולא כחד כי „בעצב הוליד את ספרו „אביעור“⁽²⁾. הוא ידע נאמנה, כי אין סופר גדול בארץ כותב בסגנון נמרץ ובמוב טעם בלתי אם יכתוב וימחק, ישנה ויהקן עד אשר יברא לו ניב שפזים מזוקק ומשובח, וכל אשר לא יעשה כזאת איננו מן הסופרים המשובחים, ולא יין הוא נוהג לקוראיו, כי אם סבא מהול במים רבים. הוא גם התיעץ רבות עם אוהביו וידידיו בדבר כתביו, ורעו ועמיתו הר' יעקב ק"ס הכהן, אשר היה „יד ימינו“ להעתיקם תמיד, ואח"כ להפיץ את ספריו בעם, הוא היה תמיד הראשון אשר אליו פנה רמ"א בענינים כאלה⁽³⁾, אך כנראה איש מהם דא יכל או לא חפץ לבקדם כראוי, ואדרבא מכל רעיו וידידיו הנ"ל שמע תמיד רק תהלות ותשבחות, ועל כן עמד מעם סגנונו, וכמעט לא השתנה במאומה במשך עשרים וחמש שני עבודתו הספרותית.

אהבה רמ"א לשפת עבר לא היתה אהבה עזה. הוא אהב את שפת אשכנז יותר מסנה, ובעצמו הודה כי „אוהב הוא את הכלב החי מן הארי המת“, שלש עתים עברו עליו, כפי שמספר בעצמו, עם השפה העברית: בימי נעוריו אהב אותה כאשר יאהבו נערי פולין את כלותיהם אשר בחרו אבותיהם להם, לא מפאת אהבה אמיתית, כי אם מפאת בחירת אבותיהם; בימי עלומיו אהב אותה כאשר יאהבו ברורי פולין אשר עתם עת דודים את נשותיהם, גם זאת לא מפאת עצם אהבה, כי אם מפאת היותה יחידה לו, וכבאו בשנים אהב אותה כאשר יאהבו בני פולין בערכו את נשותיהם, אף כי עיניהם רואות כי לא נמצאה בהן השלמות המפארת את בנות אשכנז, ובכל זאת זוכרו להן את אהבת נעוריהן, וידידות כלולותיהן⁽⁴⁾, ובפרט אשר אהובת נעוריו זאת המציאה לו טרף בימיו האחרונים, הלא כה דבריו במכתמיו⁽⁵⁾: „בנעורי אכלתי למען יהי בי כח לכתוב, ובזקנתי הנני כותב, למען יהי לי לאכול“. ואף לא לחם בלבד נתנה לו אהובתו זאת באחרית ימיו, כי אם גם כבוד אין קץ, אשר לא ברח ממנו כלל, ואדרבא נתנה למאד מן הקצורה אשר שמו כאפיו בני דורו. לפי דעתו

(1) קריית ספר ק"ג.

(2) דבור ח"ב, מ"א.

(3) אל רעו זה כתב מכתבים רבים וכמה מהם נדפסו בדבור ח"ב (בנראה הם

כל המכתבים מטעם ל"ש עד ס"ז).

(4) דבור ח"ב, ע"א.

(5) סוף ספר דבור הנ"ל (כתבות).

תאות הכבוד היא דבר מכעי, אשר צריך האדם למלאותה, כי נהוצה היא לקיום המושכלות כתאות האכילה — לקיום הגוף וכחמדת הנשים — לקיום המין¹). בתאות נפש הוא מספר, איך מצייר אחד בוולנא לעוויט שמו התנדב לצייר את המונתו על לוח אבן, ומדפיס באבנים פאלק שמו ממינסק התנדב להדפיסה, ויאמר כי יקר הדבר בעיניו למאד²; כן שבע ענג הרבה מן הכבוד הנעשה לו בהיות השר מונטיפיורי בוולנא, וינעם לו למאד לחזור על דברי הד"ר לעוויט שהניד לאשתו ולנשי אד"ם הכהן ורשי" פין כי בעליהן, נורי רוסיא" המה, ועוד דברי כבוד מגוזמים כאלה, וברוח גאון הוא אומר אז „אני גינצבורג מעיד על זה באמונת סופרים!“³ אמנם לא רק באחרית ימיו בלבד ההגאה בגאות סופרים, כי אם גם בשנת תקפ"ח בהיותו עוד כבן שלשים ושנים כבר הכיר את ערכו בין אחיו ויהפוך להיות מפורסם ומכובד, וישמח למאד כי אחדים מחכמי העמים נתנו לו, כנראה ע"פ השתדלותו, יד ושם בין הסופרים עד כי קבלוהו בספר רשימת מלומדי נפות הבלטיות, אשר הוציאו לאור בשנת תקפ"ח—פ"מ⁴).

ג.

תכונת האיש רמ"א. — רמ"א בפאלאנגען מלמד ומעתיק תעודות לבתי דינין. — התנדוד בוולנא. — אהבת ירדיו. — רמ"א במישוי. — תלונתו על המלמדות. — הליפות בגדיו. — הרגומי הראשונים. — „התלאות אשר מצאוהו“ בוולנא. — רמ"א בשוקקום. — מחלה ממושכה. — פרנסת אבטיא. — תיגה ודאגה מכל עבר. — תקנה חדשה. — רמ"א אוסף בסף בוולנא. — הגנבה בוילקי. — רמ"א נעשה עוד הפעם למלמד. — הרעווייאן החדשה בשנת 1838. — תנאות השוטרים בקורלאנד. — רמ"א העתיק מושבו לוולנא.

הנה עוד כה הארנו את דמות הסופר רמ"א, ונתבונן כפי וכלתנו גם על מלא קומתו בין קהל סופרי דורו, ועתה הבה נראה נא מעט בפני האיש רמ"א, אחרי כי מתולדות אנשים מצוינים כמותו יקרים גם פרטים כאלה.

¹ שם, ב' (ע"ד המחבר המשיכיל).

² שם, מ"ג.

³ שם, נ"א.

4) J. F. Recke u. K. E. Napiersky Allgemeiner Schriftsteller- u. Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. II Band. Mitau 1829, Ss. 147--148. ועי' מחביו אשר כתב ממיטאוי להר' בנימין נאפטהאן. זאהן בוולנא. מיום י' אב תקפ"ח (דביר ה"ב ל"א).

איש דל בשר אשר רוזן שלח בו ואיש מכאובים תמיד, — כזה היה רמא"ג. גבר לא יצלח היה לכל מלאכת יד, ועל כן לולא הידיעות אשר קנה בשפת עברובשפת אשכנז, אשר מהן מצא פרנסתו כמעט כל ימיו היותו ברשות עצמו, כי אז גוע ברעב ממש, כי אחרית מות אביו ירש ממנו רק מעט מזער מהוננו, ויתרו אבד בידי זרים, והמעט אשר ירש לא הספיק לו אף למוון שנה אחת. עוד בשנת תקע"ז והוא בן עשרים ואחת אכף עליו פיהו ופי בני ביתו להרחיק נדוד לפאלאנגען ולהתפרנס שם מעסק המלמדות ומהעתקת תעודות לשפת אשכנז בעד בתי הדינין⁽¹⁾, אכן כנראה גם המלמדות גם עסק ההעתקה לא כלכלוהו די מחסורו, ונאלץ היה להתפרנס מעסק המזיגה והאכסניא ומשאר הפרנסות הנהוגות אצל בני, ורק לעת זקנתו יכלה ספרנותו לפרנסו. פעמים רבות עזב את מקום מגורו החדש לבקש לו מחיה בערים אחרות, וכנראה לא יכל למצוא לו מנוח לכף רגלו אף באחת מהנה. עד שנת תקפ"א, התנודד זמן גדול בוויילנא לשוא ונאלץ לשוב משם, ובדרך תשובתו צריך היה לסובב ערים אחרות, "זמעמעל לליבוי ומקראמינגען לסאלאנט לעורר את האהבה בלב ידידיו אשר נשחכ כמת מלבם" במשך התנודרו בכירת ליטא; כנראה היתה לו או באיזה אופן גם אהבת ידידיו למקור מחיה וכלכלה, "כי צר היה כהו להושיע את נפשו לברו מבלי להשען על אוחב"⁽²⁾, ובקיץ שנת תקפ"א נראהו כמיטאוי בשעה שאשתו ובניו ישבו בפאלאנגען, וקרוב הדבר כי עסק במיטוי או בעסק המלמדות בבית איש עשיר⁽³⁾, אף כי תכלית שנאה שנא את העבודה הקשה הזאת. המלמדות הכריעה לא רק את גופו בלבד, כי אם גם את רוחו, וזה נראה מדברי תלונתו אשר כתב לאחר מתלמידיו כנראה בשנת תקפ"ב⁽⁴⁾. גרוע אנכי — כותב או רמא"ג, — מן עבדים הנרדים תחת שבט אדונים, מן רומסי חומר, חוטבי עץ ומסיעי אבנים, באשר רק גופות האנשים האלה עבדים, ורוחם חפשי, כי מי אדון יהחקה על שרשי מחשבות עבדו לדעה אם נאמנה את אל רוחו, או אין אלהים מזמותיו? מי יפקח עיניו על שכיר יום לראות אם רחבים בגדיו כבגדי כומר היווני, או אם קצרים ככף איש? אם אשכנזיה, אשדודיה, חתיה ידבר או לא? יחשוב ידבר ילבש כאשר את לבבו וישלים חוק

(1) רעקע ונאפיערסקי ה"ל, שם.

(2) דביר ח"ב, י"ג.

(3) קרית ספר, מ"ה.

(4) דביר ח"ב ס"ח. בו הוא מזכיר את ספרו "גלות הארץ החדשה" כי עודנו

נמצא בכתובים ת"י אביו, משמע כי נכתבו דבריו קודם תקפ"ג.

מלאכתו, ורק אם אבנו ראוייה לבנין והחומר לחמר הנה שברו אתו ופעולתו לפניו; ואני עני ואכיון לא כן: בגדי הלויים לכל עינים הצפינה, ושבע עינים פקוחות להחבונן על כל מוצא שפהו, כי על כל הכרה אשר תצא מפי יכונו לצים את הלצים ומוכחים את הוכחתם, ויועקו מרה על חמאת הקהל כי רבה כי יקמו מורה כזה לילדיהם, וגם על מחשבות הלב הצפונות בקרב איש ולב עמוק גם עליהם יחרצו משפטם בהבונות לבכם הרחב כעלית קיר קמנה ויגורו אוכר כי כוזה אני את הקדש" וכו'. למען התקיים ולעמוד בין אנשי מפלגה שונות היה עליו לההפך כחומר חותם ולהחליף את כגדיו לחפץ המקום ויושבו, בוולנא למשל התלבש בכנדי ליטא הארוכים, ובקורלאנד החליפם בבגדים קצרים במנהג האשכנזים, וגם בשבתו בקורלאנד בחור מלמד עברי נבצרה ממנו מומה לעסוק בידיעות וחכמות חיצוניות מלכד הש"ס וספרי יראים, ובכל זאת נצחה תשוקת לבבו את מקרי הימים, ואע"פ שהיה במצב של עבדות כזה, בכל זאת עלתה לו אז גם לקרוא בספרו אשכנזים גם לתרגם עברית. אז תרגם את ספרו של קאמפע, גלות ארץ החדשה" ואת המאמר הקטן, גי חיון" מכתבי מארשאל מארמאנט (נדפס אח"כ בדבר ח"א); גם "משלי יואש אבי העזרי" (הוא כנראה המאמר "אביעזר" הנדפס בדבר ח"א), גם "האנשים הראשונים", אשר תרגם מכתבי שיללער (הוא כנראה הפרק הי"ו מאביעזר השלם) כתב בימים ההם, ובסוף השנה ההיא (תקפ"ב)¹ החל לכתוב גם, ספר על מדות החכמה ומוסר השכל", אשר קרא לו "המוריה"². בשנת תקפ"ג בקר את אביו בוולנא; אז נססר לרפוס תרגומו "גלות ארץ החדשה", וע"כ כנראה ישב איזה ירחים בעיר הזאת. מה היא "התלאה אשר נצאתהו" או בוולנא מחוץ לכות אביו, אשר כל הרעות המוצאות אותו" אח"כ במשך שתי שנים כלן, הסתעפו ויצאו בעקבי התלאה התיא"³ — לא נודע אל נכון, אך קרוב הדבר, כי פתרון "התלאה" נמצא במאמרו "ישיבת כרכים" (הנדפס בדבר ח"א): העיר ההומיה ומלאה תשואות אדם הוגיעה אותו למאד, כי איש מנוחה היה ממבעו, כל ימיו ישב בערים הקטנות ולא הסבין בשאון קריה, ומלבד זה עלתה לו בל"ס הישיבה שם בדמים מרוכבים, גם הדפסת ספרו הביאה אותו

¹ ד ב י ר ח"ב, ס"ט. בקף המכתב הוא מברך את ידידו בנוח"ט.

² לא זה הוא שהדפס רא"י שפירא כווארשא תרל"ח, כי זה האחרון הוציא רק, כתבים בודדים" מכתבי רמא"ג בשם זה.

³ ד ב י ר ח"ב, י"ג, הנכתב באד"ר תקפ"ה.

לידי הוצאות רבות והרות מלבד הוצאות הדפוס, כי למען הדפוס בימים ההם ספר עברי בוויילנא שלא היה שם עוד בית דפוס עברי¹) נחוץ היה לקנות איתיות עבריות, להדפיס את הספר בדפוס נכרי, ואח"כ למכור את האותיות כחצי חנם. ועל כלם נוספה לו או צרה אחת גדולה אשר הכריעתו כליל היא מות אביו בר"ח סיון תקפ"ג. ואחרי כל העמל הגדול שהיה לו בהדפסת הספר ההוא הביא מוויילנא לביתו רק כארבעה רז"כ הנשארים לו מן החמשים אשר הוציא בעזרת אחד מאוהביו (גיסן בר"ר אליעזר ראָוענטהאל?) מספריו הנדפסים ומכ"ה הרז"כ אשר קבל בהלוואה מאת עוד אחד מידידיו²). עוד בהיותו בדרך (פ' ראה תקפ"ג³) אנה ה' לידו כי נדרש למורה בבית איש נכבד אחר מטוקקום בשכר מאתים ר"ט (=ריוכסטהאלער) אליבערמס לשנה, וישמח לקראת/המקרה הזה, כי עוד „לא ימות לשחת ולא יחסר לחמו". מיד אחר החג כנראה הביא עוד הפעם ציורו בעול המלמדות אשר נשא אותו כל שנת תקפ"ד בעמל ובכבודות. מתחלת החרף תקפ"ה חלה במחלה ממושכה אשר הרוב עמל יכל הרופא להחזיקה על שרשיה, אף כי חרץ משפטו לאמר כי המלמדות היתה בעוכרי רמא"ג והיא הביאה את כל הרעה ההיא עליו, ובגלל הדבר הזה סרב הרופא מתת לו רפואה בטרם ינור מן המלמדות. „ע"י המקרה הזה אשר הניא אותו מעבוד עבודת המלמדות אבדה ממנו עצה איוה דרך יבחר למחיה לטף אשר ברגליו עד אשר נחה ה' בעצתו וימן לו פרנסת מלון (טראקטיר)⁴). אפס גם מאת המחיה הזאת יצא ויריו על ראשו, כי לא מלאה הפרנסה אחריו די ספק שכר הבית ומס המזיגה נוסף על חית ביתו, וכן הוגה ודאגה הקיפיהו מכל עבר. מעבר מזה ראה והתבונן, כי לשוא יקוה לשוב לאיתנו, כי „נסרחה חכמת הרופאים לרפא

¹ כן משמע ממכתב ע"א בד ב י ר ח"ב, וכן נראה גם מואת שספרו „גלות ארץ החרשה" נדפס „בהפנס מיסיונא-י".

² שם, י"ג.

³ שם, י"ח. בו הוא מותב כי עודנו בדרך, ו„בשבת הזה" הוא נועד לחג בבית אחד ממאהביו ו„בשבת הבא כאשר נזכיר את זכר עמלק לקללה" (כלומר: פ' תצא) הוא מקוה להיות בחברת רעותי וב"ב. מזה משמע כי בפ' ראה נכתב המכתב.

⁴ ד ב י ר ח"ב כ"ח וכ"ט. שני המכתבים האלה נכתבו כמדומה לי לאיש אחד ובחרף אחד בשנת תקפ"ה; כן נראה מתוכן הדברים הכתיבים כס הדומה לחוכן המכתב י"ג בדברי ח"ב, ומשמע מוכרן „הגאון המנוח" כי הוא כל"ס הגאון ר' שאול ק"ב וצ"ל, שהיה נכבד למאד גם בעיני המשכילים, והר"ש ק"ב כנידע מת כסף מכת תקפ"ה.

את מחלת הריאה שלו על נקלה ורק טלאה על טלאה ימצלו עד עת קץ", וגם מן הבית אשר שכר לשלש שנים, נלחץ לצאת באמצע הזמן, כי נמכר הבית לבעלים אחרים, ומעבר מזה ראה כי מאהבו הנודע" (הוא כנראה הגביר מו' שמואל שים-עווין מפאלאנגען אשר אליו הקדיש את ספרו „גלות ארץ החרשה") אשר „ביתו היה נשען עליו" התחל גם הוא ויפול למשכב, באחד ממכתביו מספר רמ"ג, כי בחרף ההוא נקרא אל מאהבו הנוכח לבקרהו, כי הודיע לו כי כבדה עליו מחלתו, ויתן לו מאהבו ת"ק זהובים פ"ג למזכרת ברכה וישיבעהו באהבתו כי לא יסרב לקבלם מידו, ויקנה בעדם בית קטן בעיר מושבו. רמ"ג שמע לעצת מאהבו ויחפש „וימצא בעירו בית כלבבו עומד ברחוב ומוכשר למחיה", אך מחירו היה יקר מן הסך דנמצא בידו, וע"כ למען קבץ את הכסף החסר לו נשא עיניו אל יתר אוהביו הנשארים להושיעהו¹⁾. איך עלתה בידו או לכונן מעמדו — לא נודע, כי חוט המקרים אשר נסינו להוציא מסבך המכתבים המסובכים נפסק פתאם. אפשר לשער כי לא הצליחה לו להתיצב עוד על מצב טוב, ומזכרה היה עוד הפעם להביא צוארו בעול המלמדות, ובטרם החליט לעשות כזאת חפש בל"ם דרכים הרבה כמשפטו תמיד איך להנצל מן ההכרה ההוא, ויאָלץ לפגום גם מבסף אחיו אשר היה לו בסאלאנט מעובון אביהם²⁾. בקיץ שנת תקפ"ח חפש לו עוד הפעם מקורים חדשים למחיתו ומחית אנשי ביהו, או כבר השיגה ידו ע"י עבודתו במשך חמש השנים האחרונות לשים לדרך פעמיו ולעבור כמה ערים ועיירות; או היה גם בוולנא, ושם שמח מאד לראות, כי לא כבה עוד זיק האהבה אליו בלב ידידיו ומאהביו שבעיר ההיא. שם עלתה לו להוציא גם מאיזה בעלי דינים שלו מבעלי חובות אביו, אשר בשבילם כנראה שם פניו לוולנא³⁾, איזה סכומי כסף ושמרי חובות ע"ם קרוב לשלש מאות רז"כ, וגם השיג פסק הדינים על סך של מאה וארבעים ר' אשר הוא היה נושה בבעלי חובותיו, וגם כמה ממאהביו העניקוהו סכומי כסף בתור הלואה, וכל אלה עלו בתהו בדרך שובו מוולנא הביתה. בעת ההיא עוד טרם מסלות הברזל תהיינה בארץ, וסבות העגלות היו למרכבות הנסיעה, כל בית או כפר בדרך נהיו למקום תחנה ומלון, ומטרות

1) ד ב י ר ה"ב י"ג.

2) שם, כ"א.

3) שם, ל"ג. במכתב הזה הוא כותב כי עברו חמש שנים אחרי מות אביו

משמע כי נכתב בקיץ תקפ"ח.

הנסיעה עצמו מספור, או אין פלא כי בישנו שנתו בבית מלונו בעיר ויולקי הצינו גנבי לילה את רמ"א ככלי ריק, וינצלו אותו ויקחו ממנו גם את בגדיו אשר פשט מעל כשרו גם את מלחחתו אשר היו בה כל יתר בגדיו האשכנזים והפולנים אשר התהפך בהם כחומר חוחם לחפץ יושבי לימא וקורלאנד, כל שמרי החובות, „כל הכתבים היקרים (אשר הוציא עליהם חמישים ר"כ¹) (תקפ"ו ותקפ"ח)², כל כתבי אביו המנוח וקונטרסיו והמכתבים אשר חבר הוא בעצמו מימי עלומיו ועד היום ההוא, כל אלה היו למשמה³, בראשית שנת תקפ"ט שב לעבודתו היא עבודת המלמדות במימיו, וישא את עולו עוד שתי שנים, עד אשר חלה במחלת הקדחת (קיץ תק"ץ) ד' ירחים רצופים ונאנס היה לעזוב עי"ז את מיטאווי שהיתה מקור פרנסתו במשך שלש שנים⁴. בימים ההם, שומעים אנחנו אותו מתאונן עוד ממיטאווי לאמר, כי „לו אשה ושני ילדים קטנים ועוד נוספות עליהם—שני בנים גדולים, אשר האחד הגיע לפרקו, בית מרובץ (=נתן כעבט?) בחובות, ופרנסתו מעת הרחיצה בים (פאלאנגען כנודע על חוף הים הבלטי תשכון) גם משכירת המלמדות לא המלאנה ספם לפרוע את המערמיגען בעתם⁵ וכדומה, וע"כ עמד בדעתו בברך חלקו בנחלת אביו בסאלאנט, אשר התחלקו אז הוא ואחיו ביניהם, ולא הפץ לותר ממנו למוצת אחיו (רמ"ל הנ"ל) מאומה, וגם נשה בחוקה באחד מידידיו שבוילנא מעובון אביו⁶. כנראה כל דברי תחנונו שכתב אז לידידיו בוילנא עלה בתו, כי בקיץ תקצ"א נאנס עוד הפעם לנסוע לעיר ההיא⁷, „להוציא את בלעם מפיהם. בשנת תקצ"ד הוא מתאונן

¹ שם, ע"ה.

² קרית ספר, צ"ב.

³ בספור דבר הגנבה סותר רמ"א את דברי עצמו במכתביו: במכתב ל"ב בדבר ר"ח"כ הוא כותב כי אבדו לו „כל הקונטרסים והחבורים אשר כוננו ידיו במשך חמש שנים האחרונות, והנהו היום כאלו לא טבל מעודו עט בדיו, ובמכתב צ' בקרית ספר הוא כותב, כי אבדו רק, המכתבים אשר חבר מימי עלומיו ועד עתה, ועיד איזה סתירות כאלה, אך בכ"ז אין ספק כי חוסר לו בוולקי ע"י הגנבים נזק גדול אשר לא כמרהר 'עלתה בידו להשלימנו (ספור ענין הגנבה נמצא בדבר ר"ח"כ ל"ב, ובק"ס צ', צ"א, צ"ב וצ"ג).

⁴ דבר ר"ח"כ ל"ד ול"ה.

⁵ שם, ע"ט.

⁶ שם, ל"ד, ל"ה וע"ט.

⁷ שם, ל"ו.

עוד הפעם כי מעולם לא כבדה יד הזמן עליו כבחרף ההוא, שר העיר (פאלאנגען) ומרעיו חשבו לגרשהו כבן נכר מקורלאנד, כי החלה אז פקודת המלכות (מיום 16 יוני 1833) בדבר העוויון־חדשה לצאת אל הפועל, וע"כ היה נקרא אל פקידו השוטרים פעם לליבוי ופעם לגרובין ויהי גלחין כל היום⁽¹⁾, כנראה עלתה לו סוף סוף, אף כי בכבודת, ובפוזר הון, להרשם בספר בני פאלאנגען ולהסיר מעליו את תנאוות השוטרים, אך טקור פרנסתו הראשי היא המלמדות יבש או בעיר מושב, וע"כ נאנס היה לבקש לו עבודה עוד הפעם במיטאוי, ואז התאונן כי מראשית הקיץ בשנה הנ"ל מרוב העמל והתלאות, הוכיחו ד' בפיץ ידים⁽²⁾ (לאמר הלחלה הידים). בשנת הקצ"ה רואים אנחנו אותו נואש, להשיב את ביתו על טכונז, עד כי כמעט גמר אומר לעוזב את פאלאנגען ולקבוע את דירתו במיטאוי⁽³⁾ ויתאמץ מעבר מזה להרום במיטאוי את רשומיו בספר בני פאלאנגען, ומעבר מזה, להעביר את נפשו מספר המפקד אשר לבני ליטהויען ולהלזה אל ספר בני קורלאנד, כי בלעדי זאת לא הכון ישיבתו בעיר ההיא לבטח⁽⁴⁾. אך כנראה לא הצליח חפצו בידו, כי העתיק מושבו בשנה ההיא לוויילנא, ושם נשאר עד יום מותו⁽⁵⁾.

ד

מלאכת הסופרים תצ"ה ביד רמ"א. — חברת המשכילים בוויילנא. — רמ"א מקדיש את לילות החרף לעבודת סופרים. — "קרית ספר" נפוצה בארץ. — רמ"א מדפיס את ספריו זה אחר זה. — מו"ס משכילים לשתיו. — רמ"א רואה תשבון. — חדר מתוקן בוויילנא. — צאן אוכדות ללה"ק. — אהבת רמ"א לוויילנא. — איזה מדות טובות של רמ"א.

אמנם אם עסק המלמדות ויתר עסקיו לא הצליחו ביד רמ"א, הנה החלה באחרית הימים להצליח בידיו מלאכת הסופרים. עוד בחרף שנת הק"צ הפצירה בו חברת המשכילים בוויילנא לקחת עליו חובת עורך של מאסף עברי, אשר גמרו החברים בדעתם להוציא לאור⁽⁶⁾, ואף כי סרב לקבל את הצעתם, בכל זאת עורר הדבר בלבו התשוקה לאחוז בעמל ולכתוב

(1) שם, ע' וע"ה.

(2) שם, ע"ה ופ'.

(3) פ"ן, שפה לנאמנום 159.

(4) קרית ספר, פ"ח.

ספרים, ובשנת תקצ"ב כבר נגמר מת"י החלק הא' של ספרו, תולדות בני האדם". או (תקצ"ב) הדפים מכוא לס' הזה בקונטרס לבדו ויחלקתו ביעקב ויאסף התומים עליו, וגם הגאון ר' אבלי בוויילנא בא על החתום, עד אשר בשנת תקצ"ה כבר השיגה ידו להדפיס את כל הס' בוויילנא. באחת השנים ההן הוא מבקש את אחד מירידיו, "לשאול את פי המדפיס (מי הוא?) אם יאבה קנות קבוצת מכתבים סדורים על מהרת לה"ק" אשר לעבודתה נדר את לילות החרף, וכנראה קבוצת המכתבים הזאת הוא ס' "קרית ספר". אך מה נשתומם בראותנו כי במכתבו לידידו ההוא הוא מבקש את מודעו "הרב הצענואר כי גם הוא יסוב את ידו החזקה על המדפיס לטובתו" (1) — מחשבה וזה כזו תכופר רק לאיש הגוע כרעב בלבד. בשנת תקצ"ה מצאה ידו להדפיס גם את קובץ מכתביו אשר קרא לו "קרית ספר" כמספר שלשת אלפים עכספלארים (2), גם מחברותיו "תולדות בן פרט", ועהותי רוסיא" היו אז מוכנות מכבר לדפוס; מהחלה יעד אותן ועוד מאמרים אחרים למאסף אשר אמרו משכילי וויילנא להוציא לאור (תקצ"ג) (3), אבל אח"כ כאשר ראה רמ"א, כי פסל הצענואר את שתי המחברות הנקובות מכא במאסף הנ"ל, וכל אנשי החברה בעצמם "יפעו על החוברת כתרנגולת על ביצה חמש שנים רצופות, וימי עבודה של החוברת ההיא כימי עבורי של נחש", עד כי הסתפק סוף סוף אם זיק סופרים אחד בוער בלבם, ואם יוציאו את החוברת לאור, — בראותו זאת השיב ידו מכתוב בעד החוברת ההיא. בשנת תקצ"ו הספיק להדפיס גם את תרגום הס' "מלאכות פילון היהודי" אשר עשה ע"פ תרגומו של עקהארד. בשנת תקצ"ט הדפיס גם את מחברתו "עתותי רוסיא". בעת ההוא כבר יצא שמו לתהלה ויהי נודע ע"י ספריו אשר נפוצו בין ישראל בארצנו ומפורסם לסופר גדול בכל מדינת ליטא, וע"כ רבו למאד מכבדיו, ויהי אז בוויילנא מראשי המשבילים בעם, עד אשר בבא הד"ר ליליענטהאל לוויילנא במלאכות המלכות היה הוא אחד ממקורביו. במחברתו "מגיד אמת" אשר הסתיר שמו עליה בשם יונה בן אמתי, ואחד מירידיו הדפיסה בלייפציג בשנת תר"ג, הוא מעביר תחת שבט הבקרת את כל מעשי הד"ר ל"מ ברוסיא, אולם בראותו כי החלו משבילי וויילנא להבין כי מתחת ידו יצאה המחברת. ההיא וכחפצר להמלט מריב ומרנים חבר כנגדה קונטרס, קיקיון דיונה" (סוף שנת תר"ג) (4).

(1) ד ב י ר ח"ב, י"ד.

(2) שם, מ"ז.

(3) שם, ל"ז וי"ז.

(4) שם, ח"ב ל"ט.

אשר שם הוא מדבר בלשון ערומים משפטים עם „יונה בן אמתו” ותכלית דבריו הוא כי מחזיק טובה לו ⁽¹⁾. בשנה ההיא הדפים גם את ספרו „הצרפתים ברוסיה”, ובשנה שלאחריה (תר”ד) גם את קובץ מאמריו אשר קרא לו בשם „דביר”. בשנת תר”ה עסק בכחור ספרו „חמת דמשק” ⁽²⁾ לכבוד השר מונטיפיורי, אך מחמת המחלה שעברה על כל בני ביתי בשנת הרעב ההיא ומיראתו פן תאסר הצענוזריא את הס’ הזה מבא בדפוס משך ידו ממנו להשמיט לתקן ולשנות ⁽³⁾. בימים ההם „מוכרי הספרים החלו כבר למצוא חפץ בספריו והיו משבימים לפתחו לעשות משא ומתן אתו” ⁽⁴⁾, ובשעה שהדפים את ספרו „פי החירות” (תר”ו) שומעים אנחנו מפיו, כי ספרו „גלות הארץ החדשה” כבר אפס מיד המוס’ ואיננו נמצא עוד להמכר בכל מחיר, ספריו „קרות ספר” „ועתותי רוסיה” ספו תמו, וגם „הדביר” שדו הצעיר שכספריו גם הוא היה כבר יקר במציאות ⁽⁵⁾, אות כי מלאכת הסופרים נהפכה לו באחרית ימיו למלאכה המחיה את בעליה.

על פי עדות הרה”ח רשי”ף ז”ל ⁽⁶⁾ מצא רמא”ג פרנסתו בראשית שבתו בוויילנא בבית הגביר המשביל ר’ ניסן ראָזענטהאל „כעבודה אשר עבד עמו בסדר השבונות עסקיו ובהשגחתו על למודי בני יחודו, ובאחרית הימים, בשנת תר”א, יסד בוויילנא בחברת רעו ר’ שלמה זלמן זאליקינד ביו”ס לילדי ישראל (בשתי מחלקות) על פי יסודות החנוך המתוקן תחת השגחה החכם הגביר ר’ הירש קלאצקא, הוא אחד מבתי הספר הראשונים לב”י בוויילנא, ובמשמרתו זאת עמד כמעט עד יום מותו”. כנראה היו תלמידי בית ספרו זה מבני העשירים החפשים, אשר התעתדו להכנס בבית הגמנוזים, ועל כן לא שבע רצון מיריעתם את שפת עבר, ויקרא להם „צאן אוכדות ללשון הקדש” ⁽⁷⁾.

כנראה היתה העיר וויילנא תמיד מעוז הקותו של רמא”ג. בשך

⁽¹⁾ הקונטרס הזה לא נדפס בחיי המחבר.

⁽²⁾ דביר ח”ב מ”ד. ראוי לשים לב לזה, כי למעתק ספרו „חמת דמשק” נתן רמא”ג במתווה המלאכה עקו’ אחר (!) של ספרו „קרות ספר”, אשר נשאר לו לפלטה מג’ אלפים עקסמפלארים (שם, מ”ז).

⁽³⁾ שם, ה’.

⁽⁴⁾ שם, מ”ט.

⁽⁵⁾ שם, נ”ז.

⁽⁶⁾ שפה לנאמנים 160.

⁽⁷⁾ דביר ח”ב ס”א.

השנים תקפ"ג—תקצ"ה היה כמה פעמים בוויילנא, ואע"פ שככל פעם מצאותו שם תלאות רבות, בכל זאת ערגה נפשו תמיד אל העיר ההיא, אחרי כי שם קבר אביו, שם מגורי אהיו ושם גם ירדיו ואוהביו המשכילים, וחזן מזה וויילנא רבתי בליטא מצאה חן בעיניו יותר מערי קורלאנד הקטנות, ברכניה הגאונים, במשכיליה המצוינים, ובכרי הספר והמדרש שבה. עוד בשנת תקצ"ג חלם חלום נעים לשלוח את בנו אשר כמד רבה ידו בשפות אישנו וצרפת לוויילנא להשתלם שם בשפת פולין ולדרוש את הידיעות הקורמות בכית הגימנוזיום שם למען יוכל להכנס אח"כ לבית המשנה (=איניווריטאט?) שבויילנא⁽¹⁾, אך עניותו מנעתהו מקיים את דברי חלום הקותו הנ"ל עד החרף תקצ"ד⁽²⁾. וסוף סוף זכה גם הוא בעצמו להעתיק אהלו לעיר ההיא ולהשתקע בה.

ותקות שעשועיו זאת אמנם לא היתה תקות טוב, הוא מצא בוויילנא המון מכבדים ומוקירים אותו ואת פרי עמיו, אשר רוממוהו על כל לשון וישגיאו פלגו; ומלבד זאת נמצאו לו שם המון אוהבים, כי אע"פ שהיה איש המכיר היטב את ערכו בכ"ז לא התגאה על רעיו וירדיו ויאהב לעשות טוב לבל דורשיו⁽³⁾, וגם בעד זאת נקשרה בו נפש כלם, כי לא הרגיש בנפשו קנאה בראותו כי גם כיר חבריו הצלח מלאכת הסופרים, ואדרבא במקרים כאלה שמח למאד, ותמיד הגיד שבח הסופר האחר בפניו⁽⁴⁾. כדוגמא אחת מאותות הכבוד אשר הראו לו משכילי וויילנא רואים אנו את דרך אוהביו להתאסף לביתו מדי שנה בשנה ביום הולדתו ולחוג אותו ברוב פאר והדר בשירים ובזמירות ובמשוש עלוים⁽⁵⁾. ובשנת תר"ו בהיות הש"ט מינטיפיורי בוויילנא נראה, כי הקריכותו אנשי העיר לפני האורח הנעלה כאחד מראשי העדה ומכבדיה⁽⁶⁾.

(1) שם, י"ז.

(2) שם, ע"ג.

(3) הוא היה ממליץ טוב כפעם בפעם במכתביו בעד כמה אנשים משכילים,

עיי' למשל דביר ח"ב כ' וכו'.

(4) עיי' למשל קינת סופרים הנ"ל 38.

(5) דביר ח"ב, מ"ח.

(6) שם, נ"א.

ה.

ספרי רמ"א הנרפסים בחייו. — גלות ארץ החדשה. — תולדות בני האדם. — קרית ספר. — המלאכות. — עתותי רוסיא. — הצרפתים ברוסיא. — מגיד אמת. — דביר. — פי התירות.

בכפצנו לתת לפני הקוראים ציור שלם כפי האפשרי מתולדות הסופר המצוין הזה, הננו מוצאים לנכון לחשוב פה בקיצור את כל ספריו וקונטרסיו הנרפסים אחד אחד, ואלו הם:

(א) גלות ארץ החדשה או מסע קאלומבוס, מתורגם לשפת עבר משפת אשכנז על פי ספרו של חכם אשכנזי אחד קאספע שמו. נחלק לג' חלקים: קאלומבוס, קארטוס ופיצארא. מוגש חס' מאת המתרגם אל "כבוד וכו' הנגיד המפורסם מ"ו שמואל שיכלעוויץ איש פאלאנגען". הנאמן ר' אבלי מווילנא הסכים על חס' ביום ג' כ"א אדר תקפ"ג, ומכנה את חס' בשם "העתקה נעימה והדורה" אשר העתיק המליץ הגדול וכו' תחת השגחת אביו". כנראה מהקדמת רמא"ג לספרו זה שנכתבה בפאלנגי י"ח כסלו תקפ"ב עסק בהרגומו בשנת תקפ"א (1821) בהיותו בן כ"ה שנים. נרפס חס' בוויילנא תקפ"ג (1823) בדפוס מיסוי-נאריו, ובסופו נספחה טפה באותיות עבריות¹.

במשך זמן הרפסת חס' נאסף אל עמיו אבי מתרגמו הוא ר' יהודה אשר גינצבורג, ואוהביו ובניו קוננו על מותו בעמודי הספר הזה. בראש החלק הראשון הספירו "אוהבו ורעו" הר"ר מרדכי ב"ר בנימין נאמהאנאָהן בחרוזים, ויקרא לשיר מספרו בעל מ' בתים, קול נהי". בראש החלק השני מספירו בנו המתרגם ג"כ בחרוזים בשיר בעל ח' בתים, ואוהבו כל ימי צבאו ורע נאמן לבנו המחבר במלאכת הרפוס" הוא הר"ר ניסן ב"ר אליעזר ראָזענשטאַל—בשיר קטן; ובראש החלק השלישי נרפס "אלון בכות" — שיר בעל ו' בתים מכנו השני הר"ר שמואל זאב גינצבורג.

בשנת תרמ"ד נרפס חס' ההוא שנית בווארשא ע"י מו"ס אחד

¹ הערת א"א נ"ו: באוה"ס להרב בן-יעקב נזכר ס' קאלומבוס הנעתק מל' אשכנז ע"י אברהם מענדיל מאהר ונרפס בלעמבערג תר"ו. מכילי משום ועלה הרעיון אולי עשה הרא"מ מאהר לס' גלות ארץ החדשה של הרמא"ג את אשר עשה לספר לקט פרחים של הר"ל דוקעס, אשר חסב שמו בשם ערוגת הבישם (ועיין אוצה"ס הג"ל בערכו).

רש"א פעשעם בהשטמט כל שירי המספר הנ"ל. ההוצאה הזאת נדפסה באופן גרוע למאד, ומלאה היא טעויות הדפוס לאין מספר.

(ב) תולדות בני האדם הוא ספר דברי הימים לכל בני הכל מכל הזמנים, והוא תרגום הס' האשכנזי „דיע וועלמנעשיכמע" להסופר פאליטיץ, ונדפס ממנו רק החלק הראשון המכלכל בקרבו קט"ו פרקים בספור דה"י מראשית ימי הקבוץ עד ימי חרבן רומה (ש' 476 לספה"ג). כנראה עסק רמ"ג בתרגום החלק הזה קודם שנת תקצ"ב, כי בשנה ההיא הדפיס מ"בוא לם' הוה בקונטרס מיוחד (ווילנא, תקצ"ב), ופיצוהו בישראל להרבית עליו חתימים. כשנת תקצ"ה כבר היו לו חתומים רבים על ספרו זה (בראש החתומים בא הגאון ר' אבלי ז"ל) וידפיסוהו בוויילנא בשנת תקצ"ה (1835).

על פי עדות רמ"ג בהקדמתו לם' „הצרפחים ברוסיא" הנזכר למטה, הרגם גם את שלשת חלקיו הנתורים של הס' הוה „הטמונים בגזו כהבו כאוצר בלום".

פרקים אחדים מן החלק השני נדפסו בקונטרס „לקט אמרים" שנתן מכה"ע „המליץ" לחותמיו בשנת 1889 (תרמ"ט) צד 53—81.

(ג) קרית ספר הוא קבוצת מכתבים מלוקטים כתובים עברית, וכלכל כתובו מ"מ ככתבי סוחרים, כ"ד מכתבי רעים, י"א מכתבים על דבר משפט (הם מכתבי הר"ר יב"א [סיכיער] מסלאנט אל אביו של רמ"ג). וי"ח מכתבים בודדים (מהם המסומנים בסימן צ"ד ועד ק' הם מכתבי הר"ר אברהם זקהיים מווילנא [אביו], ויתרם הם מכתבי רמ"ג בעצמו שכתב לאוהביו וידידיו [פ"ה—צ"ג, וק"א—ק"ב]). בסוף הספר נדפסו שיר על האמונה ושיר על צחוק הקארטי לה"ר אפרים לוצאטו. נדפס בוויילנא הקצ"ה (1835).

הס' הוה יצא לאור שנית בתוכנו הנ"ל ובתוספת כ' מכתבים (מהם ק"ג—ק"ה ממכתבי רמ"ג לרעיו וידידיו, ק"ו [תוכחה אל אחד הגדולים] מאת יב"א סיכיער, י' מכתבים [ק"ז—קט"ו] ע"ד סוחר ובורח, וששה מכתבים ע"ד מעמד המסחר), ונדפס בוויילנא בשנת הר"ח (1848).

ההוצאה השלישית ממנו בהוספת ספור קטן בסופו ע"ד שני ברחנים שהתחפשו אחד לחזן ואחד לבעל שם, אשר המחבר חתם את שמו בשם כדוי: דאקטר פראנקאלס, נדפסה ג"כ בוויילנא בשנת תרמ"ז.

לפי עדות הר"ר בן-יעקב באוה"ס שלו יצא הספר הזה לאור עד שנת תרכ"ג „פעמים רבות". ההוצאה האחרונה אשר ראיתי היא של המו"ס רש"א פעשעם (ווארשא, תרמ"ג, 1888) פחותה למאד ומלאה

שבושים מרבה להכיל, ונשמטו ממנה גם שירי הר"ר אפרים לוצאטו גם הספור הקטן ע"ד החזן ובעל השם.

ד) "המלאכות אל קאיוס קאליגולא הקיסר השלישי לרומיים מאת יודיה האלכסנדרי הוא פילון היהודי, ציר אמונים לעדת אלכסנדריא של מצרים, אשר שלחוהו רומה להעביר את מחשבת קאיוס אשר חשב לחלל את גאון עוונו ואת בתי קדשנו בצלמיו בעבור עליו רוח שגעון לתת את לבו כלב אלהים, ומכתב אנריפס חותם מלכי ישראל אשר כתב אל הקיסר". תורגם הספר מלשון יוון ללשון אשכנז ע"י הסופר האשכנזי עקהארד, ומן התרגום האשכנזי היא הנדפס בלייפציג בשנת 1788 נעשה התרגום העברי הזה ע"י רמא"ג בוויילנא כנראה בחרף שנת תקצ"ו. ההקדמה לס' הזה נכתבה בוויילנא כ"ד סיון תקצ"ו, ונדפס הס' ראשונה בוויילנא בשנת תקצ"ו (1837).

ההוצאה השניה ממנו נדפסה ע"י הר"ר ש"ב שווארצבערג בווארשא תרנ"ד (1894) "מזוקן ומוגה על ניר יפה ובאותיות חדשות" באמת. ה) "עלותי רוסיא מעת היות העם הזה לגוי עד ימי הרור הזה, קורות מלכיו ושירו מלחמותיו ועלילותיו עם כל מעשי תקפו וגבורתו". כנראה גם הס' הזה הוא תרגום משפת אשכנז או רוסיא "ע"פ המעט-הקדע הנחוגה בבתי הנימנאויען והרעאלשולען". המתרגם מכנה א"ע גם בשער הספר הזה כמו בראש ספרו גלות ארץ החדשה הנ"ל: "מרדכי אהרן ב"ר אשר מנגוס גינצבורג" ולא ידעתי מה כון בשם הלואי "מנגוס". נדפס בוויילנא תקצ"ט (1839).

ההוצאה האחרונה אשר ראיתי הוא של המו"ס רש"א פעשעס הנ"ל הנדפסת בווארשא תרמ"ד (1883) בלתי טוגה כלל.

ו) הצרפתים ברוסיא, הוא דברי ימי שנת תקע"ב—תקע"ג. לפי דברי רמא"ג בהקדמתו, הס' הזה הוא רק פרקים מעטים אשר הוציא מחבורו הגדול "תולדות בני האדם". הוכן לרפוס כנראה בקיץ שנת תר"ב (ההקדמה נכתבה בוויילנא ער"ס תר"ג) ונדפס פעם ראשונה בוויילנא תר"ג (1842) ופעם שניה ג"כ שם בשנת תרמ"ד (1884)¹.

¹ שבע הספר הזה עלה עד שר ההשכלה בארצנו בימים ההם, ובהודעתו אשר הגיש השר אל הקיסר ניקולי הראשון בסוף שנת 1846 מכל החדשות אשר נעשו בהשכלה בשנה ההיא כתב השר "כי חובר ספר אחד מסופר עברי בעיר ווילנא גינצבורג שמו, אשר אמר עם הספר הזה בלשוננו כל קורות מלחמת הצרפתים ברוסיא, ונעשה במלאכת חושב עד להפליא". כן מספר אד"ס דההן בקינת סופרים ש"ו 44 והמאמין יאמין.

ז) מגיד אמת. קונטרס נדפס בלויפציג בשנה 1843 (הר"ג). רמ"ג הסתיר את שמו וחתם עליו שם בדוי "יונה בן אמת", ובו הוא מדבר משפטים את הם' "מגיד ישועה" הנדפס בוויילנא תר"ג ואת מחברו הר"ד ליליענשטאל (ועיין להלן ס' המוריה סימן י"ד).

ח) דביר, כולל קבוצת מכתבים שונים. מליצות, משלי מוסר ותולדות אנשי שם ללמד את ילדי בני עמנו לשון למודים. הטחברה הזאת היתה כעין ספר עתי מאסף מאמרים שונים אשר ערכם רמ"ג על פי רוב בלמות מכתבים גדולים. מרבית המאמרים מתורגמים משפת אשכנז כמו שהם במקורם, ורק מעט מהם נשתנו במאומה לפי רוח הקוראים העברים¹. בהקדמתו לס' הזה מתהלל רמ"ג בפעולה הטובה שעשה ספרו קרות ספר על חקון סגנון המכתבים העברים של בני דורו ומעמם. נדפס בפעם הראשונה בוויילנא בשנת הר"ד (1844) ופעם שניה ג"כ בוויילנא בשנת הרמ"ו (1855) ופעם שלישית ג"כ שם ע"י ר' חיים זלמן אליאשעוויץ (חוא"ל) בשנת הרכ"ה (1864).

ההוצאה האחרונה של הם' הזה שראיתי היא של המו"ם רש"א פעשעס, ווארשא הרמ"ד (1883), ואע"פ שגם היא אינה מוגה כל צדכה ביתר ההוצאות של המו"ם ההוא, בכל זאת טובה היא הרבה מרעותיה. בשנת תרכ"ב הדפיס בוויילנא אחיו של רמ"ג—הר"ד משה ליב גינצבורג חלק שני לס' דביר, השונה בהכונתו מן החלק הראשון

¹ וזה תוכן הענינים הבאים בדביר ח"א: הקדמה. — מכתבי הר"ד לעווי (ספור מסעי בא"י בקיץ תקצ"ה, ד' מכתבים גדולים). — ע"ד היהודים יושבי ברבריה (מכתבי הרוכס פיקלער מוסקע). — מלך אזור ברהטים (ע"פ ס' תולדות אנשי שם מב"י לגראף בראעזא ב'ש' אשכנז). — רעש ארץ ישראל (מכתבי קלמן היושב בבארזה). — משא בטדבר ערב (מכתבי הנוסע שיבארט). — ע"ד היהודים אשר בארץ סינים (ע"פ ספור של הכומר זיאנט). — ע"ד הנעורים והזקנה (מכתבי באָרנע). — ישוב כרכים (מכתב). — ע"ד גדרי שמות הנדרפים בשפת עבר (מכתב). — בית הרכבים (ע"פ יש"ר). — מכתב מאת הר"א זקהיים להד"ר פרישט בלויפציג (מספר בשבת קהלת ישראל בעיר ווילנא). — ריב משפחה (ספור בדמות י' מכתבים כתובים מגלעד, מצפה, ארס ודמשק ולא נודע אם כל הספור תורגם משפת אשכנז, או רק שני המכתבים המסומנים כי תורגמו: ז' — מכתבי גאטע, וח' — מהיינע; בכלל נשתנה סגנון המכתבים לפי רוח הקוראים העברים) — ליל שמורים (בט' פרקים מכתבי טשאָקע, הספור הזה יצא לאור גם בקונטרס מיוחד, ווארשא, תרמ"ד). — אביעזר (ז' פרקים הראשונים מתולדות חיו של רמ"ג; שם הוא מסתיר את שמו). — משלי מוסר (שלישים ושמונה משלים קצרים, והקדמה קצרה בראשיתם, שבעה עשר המשלים הראשונים הם פרי הגיונו של רמ"ג, ויתרם מתורגמים משפת אשכנז). — מכתב מהר"ר מ. נאטהאנזאָן להד"ר יאָסט ע"ד הקראים.

גמרי י). מלבד ארבעה הסימנים הראשונים שהם נכתבים בדמות מאמרים לא גדולים, הנה יתר הסימנים בספר הזה הם רק מכתבים קצרים ע"פ רוב מאשר כהב רמא"ג לאוהבו וידידיו ויותר מאשר יש להם ענין בלמוד דרכי הלשון כאשר מרטה המו"ל, יש להם ערך תולדי, כי נמצאו בהם פרטים רבים בתולדות רמא"ג, אך המו"ל כנראה לא הבין את ערכם כראוי, ועל כן השמיט מהם כמעט את כל שמות הפרטים של האנשים והמקומות המדוברים בהם, ופרטי הימים והשנים אשר בהם נכתבו, וחויץ מזה ערבכם יחד, הקדים את המאוחרים, והאחר את הקודמים, ואין כל סדר למו עד אשר ברוב עמל יצלה ביד הקורא למצוא בהם יחס כל הקורות את רמא"ג בחייו.

גם החלק הזה יצא לאור ע"י המו"ם פעשעם בווארשא תרמ"ד (1883), וגם הוא טוב מיהר ההוצאות של המו"ם ההוא.

ט) פ"י הירויות הוא ספור מלחמת האשכנזים והרוסים בצרפת בשנות תקע"ג—וה' עד גלות הקיסר נאפאלעאן מעל אדמתו. כאשר רואה הקורא הוא המשך ס' הצרפתים ברוסיה הנ"ל, וכנראה נכתב מיד אחרי צאת הס' ההוא לאור. המחבר הגישו אל היצר מונטיפיורי במקום קונטרסט חמת דמשק הנוכח למטה אשר חבר לכבודו ולא יכל מטעמים שונים להדפיסו, ואחרי דברי הכבוד אשר כתב להשר ההוא, הדפיס לכבודו גם שיר בעל ו' בתים מאת אוהבו אלעזר האלבערשטאטם. נדפס בפעם הראשונה בוילנא בשנת תר"ו, ושנית ג"כ בוילנא בשנת תרמ"ד (1884).

¹ וזה תוכן החלק השני מס' דכיר: הקדמה (מאת המו"ל) משה ליב גינצ-בורג). — מכתב מאת הר"ר אליעזר האלבערשטאטם (שארין לו לפ"ד שום יחס לא לס' הזה ולא לספרות העברית בב"ל). — א כול קורא (למושבים בשבט סופרים לקחת חלק בחבור המאסף העברי; כנראה נכתב בשנת תק"צ או מיד אח"כ כשהפצה אגורת משכילים בוילנא להו"ל מאסף עברי. ועיין לעיל צד 21). כ. ע"ד המחבר המשכיל (מי הוא זה המחבר המשכיל אשר רמא"ג מניין וממליץ ומכיר עליו טובות? — זאת הסתר לנו המו"ל בחסרו). — ג. חבמי הרשים (חזה דערן ע"ד הברת משכילים המתחבאה אל הכלים. נכתבה בל"ס למשכולי ווילנא). — ד. ככתב מהרב אבו אלפאלי אל בנו אשר התמלט לרת מחמד. — ה. מכתבים להשר מוניטיפיורי. — ו. ח. וט. מכתבי מסחר (מאת ב"ש). — ז. פ"ב. מכתבים שונים אשר כתב רמא"ג בחייו. — פ"ג. — צ"א. מכתבי הר"ר יהודה אשר גינצבורג אביו של רמא"ג. וכסוף הספר משלים ומכתבים אחרים.

ג.

ספרי רמ"א שנדפסו אחרי מותו. — חמת דמשק. — ימי הדור. —
אביעזר. — תקין לבן הארמי. — דמוריה. — כתבים בודדים. —
סוף דבר. — ניסח מצבתו של רמ"א ג.

ואלה הם ספרי רמ"א שנדפסו אחרי מותו:
(י) חמת דמשק. הם' הוה „כולל כל דברי העלילה אשר התעוללה
על אחינו יושבי דמשק בשנת ת"ר את כוס החמה אשר השקו אותם
משולח צרפת גראף רעטטימנטיין ושערין פחה נגיד העיר ההוא זכרם
לדראון, ואה כוס הישועות אשר השקו אותם נגיד בני עמנו השר משה
מונטיפורי והמליץ יצחק קרעמיע שמם יכון לעולם", בשנת תר"ה עסק
רמ"א ג בחבור קונטרסו זה ולא עלתה בידו להדפיסו בחייו. יכלכל כ"ב
פרקים, ונדפס בקעניגסבערג (כן נראה מצורה האותיות ומאופן ההדפסה
אף כי לא נזכר בשער הם' מקום הדפוס) בשנת תר"כ (=אך לא יאמר
לכם אוכלי אדם הנכם" לפ"ק).

(יא) ימי הדור „הוא תולדות הימים החדשים מראשית ימי השנויים
בצרפת בשנת תק"ל עד ימי מסע נאפאלעאן בארץ רוסיא בשנת תקע"ב
על פי סיפרי אמונים", נדפס בוויילנא תר"כ א (1860), ובדף האחרון „שיר
של פנעים" על מות רמ"א ג מאת „שארן ורעו מטל ילדותו ועד יומו
האחרון" מרדכי נאטהאנואהן.

(יב) אביעזר „הוא ספר תולדות רמ"א ג אשר כתב בעצם ידו,
ונחלק לנ"ד פרקים קטנים¹. נדפס ע"י אחיו הר"ר משה ליב גינצבורג
בוויילנא שנת תרכ"ד (1863). בראש הם' נדפסה תמונת רמ"א ג מעשה
חותם מלאכת ידי המפתח אבנר גריליכעס², ואחר זה בא שיר בן כ"ד
בתים מאת רעו של רמ"א ג הוא רש"ו ואלקינד בשם „אזכרת אהבה".
המחבר את הספר מקדיש גם הוא אוזרה דברים קצרים לזכרון אחיו
המחבר המנוח.

כאשר הגדנו למעלה³ נכתבה ראשית הם' בקיץ שנת תקפ"ח ונגמר
בחשוון תרנ"ז; והמחבר הגישו לכבוד אוהבו „מרדכי בנו נתן שבירושלים
אשר בליטא" (הר"ר מרדכי נאטהאנואהן בוויילנא).

¹ ז' הפרקים הראשונים הם שנדפסו בס' דבור ח"א.
² כנראה היתה התמונה הזאת אחת מן המלאכות הראשונות של המפתח
הזה, אחרי כי לא עלתה בידו לעשותה כמישפט מעשה ידי אמן.
³ צד 13 הערה 3.

י"ג) תיקון לבן הארמי, הוא שיר ספורי ע"ד בדתן שהתחפש לבעל שם, ומגנונו סגנון לצון והתולים לבדה את נפש הקורא. יכול י"ג בתים בהקדמה, וקי"ח בתים בעצם הספור. ונלוה אליו ספור בשפה פרוזית כדומה להנ"ל טשני בדחנים רמאים שרמו בני עיר אחת בנכליהם בהתחפשם לחון ובעל שם, והמחבר חותם מהחתי שם בדוי „ראקטר פֶראנקאלס" י, יצא לאור ע"י הר"ר משה ליב גינצבורג בוויילנא תרכ"ד והמו"ל מצא לנכון לתת בראש הספר את „התנצלותו".

ההוצאה האחרונה של המחברת הזאת נדפסה בווארשא תרנ"ה (1894) ע"י שבא"ל (שווארצבערג ?) בדפוס משובח ובהגהה יתרה.

י"ד) המורה. ארבעה כתבים נודדים מכתבי יד רמא"ג, והם: א) תולדות נאפֶאלֶעֶן בן פרט (חכרו בשנת תקצ"ה), ב) קקיון דיונה (מענה על דברי המחברת „מגיד אמת" הנ"ל, חכרו סוף שנת הר"ג, ג) תורה אחת (באור איזה פסוקי תנ"ך על פי קבלת חז"ל), וד') אייב (השערה חדשה על דבר זמן חבורו של ס' אייב, לאמר, כי אנשי חזקיהו מלך יהודה כתבוהו, כדמזותו את קורות חיי המלך הזה לקורות אייב, ואת סגנון הס' הזה לסגנון ס' ישעיה הנביא בן דורו של חזקיהו. בראש הספר נמצא במקום הקדמה מכתב הר"ר קלמן שולמאן אל המו"ל (הרא"י שפירא), ואחריו „סיניט אל המחבר" מאת י"ה סכ"ר (ר"ת: יהושע העשיל סירקין בר"י).

כאשר הגדנו לעיל *) הס' הזה הוא לא ס' המורה שכתב רמא"ג בסוף שנת תקפ"ב, ואשר נשאר בכתובים.

אל הבהבים הבודדים של רמא"ג הנדפסים צריכים אנחנו להוסיף גם את מכתבו הנדפס בראש ס' „אריץ קרומים" אשר הוציא לאור הר"י קאפלאן בוויילנא תקצ"ט, וגם את המאמר „ע"ד הבגדים" הנדפס בס' „לקט אמרים" צד 90—91.

מלבד כהבי הנדפסים נשאר בירי יורשיו עוד קונטרסים ומכתבים רבים אשר לא ראו עוד אור הדפים.

אלה תולדות הסופר הגדול הר"ר מ"א גינצבורג, וזאת פרשת עבודתו המצוינה בשרי הספרות העברית. כחמישים ואחת שנה חי על אדמות, ועשרים וחמש שנים עבר את הספרות ואת השפה העברית

¹ הספור האחרון הזה נדפס גם בסוף ההוצאה השלישית של קרית ספר (עיין לעיל צד 26). א) צד 17. הערה 2.

בטוב טעם ודעון, ויותר משהעמיד תלמידים רבים בהוראת התנ"ך והרדוק, רועיל בספריו שהוציא לאור בחייו לתקון סגנון המכתב העברי ולהטבת טעם הסופרים העברים אשר קמו אחריו. נפטר בוויילנא ביום החמישי בששה עשר למרחשון בשנת תר"ו (4 נאָו, 1846) ועל מותו קוננו גדולי וויילנא וחכמיה (2).

(1) צו נ"ן, דיע מאנאטטמאגע דעס קאלענדעריאָהרעס, כולין 1872.

(2) א) הר"ר וואלף טונענדהאלד הספירו בשפת אשכנז, והר"ר קלמן שולמאן חרגס את ההספד עברית וקרא לו "קול בוכים" (וויילנא תר"ז); יש נכצא שמות ספרי רמא"ג אשר לא נדפסו עוד בחייו, ודברים אחרים על דבר המחברת מגיד אמת, ושיר קטן מאת אד"ס הכהן (צד 21). כחלק השני של מחברת המספד ההיא הנקרא עגב לקול בוכים נמצא שיר קינה מרש"ז ולקינד (צד 25), שיר מאת וואלף קאפלאן (צד 27), שיר מאת מיכה יוסף לעבענוואהן [השפה העברית מרבית אל רמא"ג לאמר: שמות על ראשי פאר תחת אפר, ותלבישני רקמות בשלש עשרה ספר] (צד 30), ושיר בדרך שיחה בין שפת קדש ובין רמא"ג מאת מיכל בר"ר גארדאן (צד 33). — ב) הר"ר אד"ס הכהן לעבענוואהן הספירו ג"כ בדרך הדרשנים התלמידים ויקרא להספד קינת סופרים, ובאמצע ההספד זכסופו הביא שירי קינה בעלי ג' בתים כל אחד (וויילנא, תר"י). — ג) הר"ר ש"י פ"ן כתב עליו הספד איה סופר ונשאר בכתובים (ק"ג 262). — וזהו נוסח מצבתו של רמא"ג הנשלח לי מיר א"א נ"ו:

צדק ואמת גם ענוה צופיה
בעין דומעת יכבו על השבר.
וכראש כלם השפה העבריה
ראשית כל החמודות אבדה כל שבר;
גועה עמו יחד פה בדומיה,
זאת מצבתה מצבת זה הגבר
צופיה לאל רב העלילה
לקום עמו יחד מבור תחתיה.

ה"ה הרב המליץ הגדול ספרא רבא הישראל
בעהמ"ח עשרה מחברות על טהרת לשון הקדש
כבוד מו' מרדכי אהרן במ"ז אשר זצ"ל
גינצבורג

הנודע בשערים אשר נאסף אל עמו מ"ז מרחשון
בשנת ה'ה'ה לז' הגהי גינצבורג איננו לפ"ק תנצב"ה.

אכן מצבת קבר
לראש סופרי לשון עבר.
מי זה השיכן פה כזה הקבר? —
רוצה דעת הולך פה בדומיה;
דרוש ידרש נא זה הגבר
כל הטורים אשר עינו צופיה.
יבא לבו תדמע עינו לשבר
אשר השברה הבת העבריה.
הן פה שוכן הנכבד אין לו חבר
ראש הסופרים בשפה העבריה;
נאסף עם מותו כל טוב משפט עבר
גלה כבוד מעמו עף אל עבר.
יחד תום ויושר עינם בוכיה
נצבים גדהמים על זה הקבר.

ב.

מוכן לדפוס

ספר

תולדות משפחות גינצבורג

חלק שני

המלכל בקרבן רבני ימי מצויני בני גינצבורג בדור האחרון, ע"פ מקורים נדפסים ודיועות שבכתב ושבעל פה וגם בארכיוני תולדות הבארון מר יוסף יוזל גינצבורג ופרשת מעשיו הגדולים לטובת אחיו בני עמו בארצנו, וגם תולדות יתר בני משפחת הבארונים הנכבדים. בחלק הזה ימצא הקורא את קורות זכות כ"ו בארץ רוסיא ועמל המשתדלים מבית גינצבורג לטובת עמנו מימות הקיסר ניקולוי הראשון ועד הזמן האחרון מלוקטות מתעודות רבות כ"י הגנוזות בארכיון. בסוף הספר הבאנה ג"כ הוספות רבות כמו בסוף החלק הראשון, ומלבד זה יסופחו גם התקונים והנוספות אשר יבואו אל יד המו"ל לחלק הראשון.

כתובה המו"ל היא.

С.-Петербургъ, Средняя Подъяческая 12, Д. Маггиду.

S.-Petersburg. Ssrednaja Podjatscheskaja 12, D. Maggid. או: